
Eduard Dormans

**GELD VOOR HET GARNIZOEN.
EEN VERKENNING VAN DE MAASTRICHTSE
STADSFINANCIËN, 1600-1795**

Abstract

Money for the garrison. The Maastricht government finances explored

Already before 1600 war had destroyed what was left of the prestigious Maastricht medieval textile industry. The city's income was generated largely by levies on the transport on the river Meuse. As a blessing in disguise came the upscaling of the military presence and the fortifications in particular after 1632, when Dutch troops conquered the town to make Maastricht one of the most important strongholds of the Dutch Republic. Economic life within the city walls adapted to the presence of the numerous soldiers, their families and servants. Their numbers fluctuated depending on the military operations in the region. Yet these people contributed largely to the municipal tax income. Money for building projects, soldier's payments and equipment for warfare poured into the local economy. The citizens were by tradition obliged to provide housing and furniture for the troops for free and this burden shifted gradually from the private purse to the town's treasury. However, the bulk of the cost of the military presence was paid for by the United Provinces of the Dutch Republic and not by the city of Maastricht.

Maastricht successfully exploited its new status as a military stronghold. From the early 17th century local tradespeople created a living by servicing the garrison and supplying the surrounding countryside. This earnings model persisted far into the 19th century.

Maastricht, een geval apart?

Zoals Asterix en Obelix door de bovenmenselijke krachten van een toverdrank, als enigen hun Gallische dorpje aan de Bretonse kust vrij van Romeinen hielden, zo ook hebben de Maastrichtenaren als enigen de machtige Habsburgers de deur gewezen. Terwijl in de zestiende eeuw de overwinning van het centralisme in bijvoorbeeld een wereldstad als Gent definitief en onontkeerbaar werd, heeft Maastricht door eendrachtige samenwerking van Brabantse en Luikse ingezetenen haar zelfstandigheid behouden. Of zoals het staat in artikel 7 van het capitulatieverdrag uit 1632: '...als eenen staet ende provincie particulier, verscheyden van andere staten ofte provincien van beyde de voorsz heeren...'. Maastricht was namelijk in geen gewestelijk of landelijk college vertegenwoordigd en financieel en juridisch onafhankelijk. Zelfs het hardhandige ingrijpen van de Spaanse hertogen Alva en

Parma in respectievelijk 1567 en 1579 had uiteindelijk nauwelijks invloed op de autonome status van Maastricht. Deze autonomie, een vorm van middeleeuws particularisme, hebben haar inwoners tot aan het einde van het ancien régime weten te handhaven.¹

Niettemin heeft ook Maastricht de gevolgen van de vroegmoderne staatsvorming ondervonden. Staatsvorming wordt hier gedefinieerd als een schaalvergroting op bovenlokaal niveau van de bestuurlijke, militaire en fiscale machtsuitoefening, veelal onder aanwending van dwang.² De drijvende kracht achter deze staatsvorming was het geldgebrek dat vanaf de vijftiende eeuw vorstenhuizen steeds meer parten speelde bij de realisatie van hun dynastieke en territoriale ambities. De vorst werd steeds afhankelijker van de financiële ondersteuning van zijn onderdanen en vooral de rijke steden. Deze steden waren in staat hun burgers gedwongen bijdragen - belastingen - op te leggen voor gemeenschappelijke uitgaven, op de eerste plaats voor orde en veiligheid. In de ontwikkeling van de financiën zien we het van 'alle bedrieglijke ideologie ontane wezen van de staat', aldus Joseph Schumpeter.³ En inderdaad, de bewaard gebleven stadsrekeningen van Maastricht uit de achttiende eeuw, enkele ook uit de zeventiende eeuw, laten zien hoe de stad bestuurlijk, militair en fiscaal werd ingezet ten dienste van de soevereine machtsontplooiing, eerst onder de Habsburgers, later onder de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden.⁴ Maastricht was geen Gallisch dorpje. De stad bezat geen toverdrank en kreeg te maken met de gevolgen van vreemde overheersing. Deze bracht volgens Vermeesch op drie terreinen fundamentele veranderingen voor de stad: de centralisering van de besluitvorming, de toepassing van militair geweld op steeds grotere schaal en de verzwaring van de belastingen.⁵

- 1 De auteur is dr. Ben Gales en drs. Sjang Hermsen zeer erkentelijk voor hun kritische commentaar bij eerdere versies van dit artikel. Protagonisten van de financiële en juridische onafhankelijkheid zie P. J. H. Ubachs, *Twee heren, twee confessies. De verhouding van Staat en Kerk te Maastricht 1632-1673* (Assen/Amsterdam 1975) 43 en J. H. J. Geurts, *Ons stad in sulcken gedranghe. Maastricht tussen Brabant en het Rijk 1500-1550* (Nijmegen 1993) 35 en 334. Citaat artikel 7 capitulatieverdrag 1632 bij Ubachs, *Twee heren*, 443.
- 2 Naar W. Blockmans bij: G. Vermeesch, *Oorlog, steden en staatsvorming: de grenssteden Gorinchem en Doesburg tijdens de geboorte-eeuw van de Republiek (1570-1680)* (Amsterdam 2006) 19, voetnoot 15. De term 'schaalvergroting' wordt in deze definitie gehanteerd als een kwantitatieve (in de ruimte) en kwalitatieve (verdichting) schaalvergroting van de staatsorganisatie; Wim Blockmans, 'Beheersen en overtuigen. Reflecties bij nieuwe visies op staatsvorming', *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* 16 (1990) 18-30.
- 3 Joseph Schumpeter, 'Die Krise des Steuerstaats', in: Rudolf Hickel, *Die Finanzkrise des Steuerstaats. Beiträge zur politischen Ökonomie der Staatsfinanzen* (Frankfurt a.M. 1976) 329-379, aldaar 331.
- 4 Zie voor een overzicht van het onderzoeksveld stadsrekeningen: Marjolein 't Hart en Manon van der Heijden, 'Het geld van de stad. Recente historiografische trends in het onderzoek naar stedelijke financiën in de Nederlanden', *Tijdschrift voor Sociale en Economische Geschiedenis* 3 (2006) 3, 3-35.
- 5 Vermeesch, *Oorlog, steden en staatsvorming*, 19.

In de geschiedschrijving van Maastricht komen al deze aspecten tezamen in het garnizoen. De hinder en de overlast van het ‘Hollandse’ garnizoen lopen als een rode draad door de geschiedenis van de stad. Voor velen was de bezetting door vreemde gewelddadige militairen de oorzaak van de economische ondergang van de eens zo bloeiende stad. Een herstel van de welvaart door restauratie van de middeleeuwse textielnijverheid bleef de stad nog tot in de achttiende eeuw tevergeefs najagen.⁶ In de volgende paragrafen wordt de weerslag van de ‘militarisering’ van Maastricht beschreven: de veranderingen in de verhouding tussen stad en staat, de betekenis van het militaire garnizoen en de groei van de stedelijke belastingen en uitgaven. Tot slot worden de sociaal-economische implicaties van deze ontwikkeling kort besproken. Gezien de beschikbare bronnen ligt de nadruk in dit artikel op de Staatse periode van 1632 tot 1795.

Staat en stad

Maastricht verwierf al vóór 1250 allerlei privileges waaruit we kunnen opmaken dat de burgers met succes een zekere bestuurlijke autonomie verkregen. Het is aannemelijk dat deze ‘autonomie’ bij de stadsheren gekocht werd met de opbrengst van tolleren, geheven op de landroute van Keulen naar Antwerpen, die in Maastricht de Maas kruiste, en op het handelsverkeer over de Maas tussen Luik en het Noorden. Inwoners van de stad waren sinds onheuglijke tijden Luiks of Brabants. De hertog van Brabant en de bisschop van Luik oefenden er samen de soevereiniteit uit.⁷ Sedert 1229 had Maastricht het recht om een eigen stadsmilitie erop na te houden. In rustige tijden verzorgden vier schuttersgilden – ongeveer 400 tot 600 personen – de militaire en politionele taken. Bij een dreigende belegering kon men daarnaast een beroep doen op de ambachtslieden die geen lid van een schuttersgilde waren.

Aan de bloeiperiode en de politieke betekenis van Maastricht kwam in het midden van de zestiende eeuw een einde. Dat was te wijten aan de achteruitgang van de stedelijke nijverheid en de verschuiving van de handelsstromen van Antwerpen naar Amsterdam. Daarentegen nam haar militair-strategische betekenis in een periode van oproer en oorlogsgeweld alleen maar toe.⁸ In de zeventiende en

6 J.G.J. Koreman, ‘Pogingen tot herstel van de Maastrichtse lakennijverheid’, in: G.W.G. van Bree e.a. (red.), *“Van der Nyersen upwaert”* (Maastricht 1981) 205-214.

7 Jacques van Rensch, ‘Bestuur en rechterlijke organisatie van Maastricht’, in: Paul Tummers e.a. (red.), *Limburg, een geschiedenis tot 1500* (Maastricht 2015) 341-356, aldaar 351.

8 Erwin Steegen, *Kleinhandel en stedelijke ontwikkeling. Het kramersambacht te Maastricht in de vroegmoderne tijd* (Hilversum 2006) 121-124.

Inname van de stad Maastricht door de hertog van Parma in 1579. Gravure: R. de Hooghe, ca. 1615.

Bron: J.G.J. Koreman, *Geteekent tot Maestricht* (Maastricht 1981).

achttiende eeuw was Maastricht vooral een cruciale vesting die het verkeer langs en over de Maas controleerde. De belegering en inname van de stad door de Spaanse troepen onder Parma in 1579 betekenden de definitieve onderwerping van de stad. De ontreddering was compleet, veel inwoners sloegen op de vlucht of vonden de dood. Er waren grote materiële verliezen. De stad moest afstand doen van haar privileges en schutterijen. De ambachten verloren hun vertegenwoordiging in het stadsbestuur. De beide stadsheren maakten een einde aan de coöptatie van bestuursfuncties. Zij trokken de benoeming van de burgemeesters, schepenen en de rechters naar zich toe. In de praktijk lieten de stadsheren zich vertegenwoordigen door commissarissen-deciseurs, die het oppertoezicht uitoefenden op het bestuur, de rechtspraak en de stadsfinanciën.⁹ Het dagelijks bestuur van de stad was in handen van twee regeringslichamen, de Luikse en de Brabantse Raad. Deze raden vertegenwoordigden elk hun stadsheer. Ze bestonden elk uit één hoogschout, één

⁹ Louis Berkvens, 'Staatkundige en institutionele geschiedenis van de Limburgse territoria, 1548-1794', in: Tummers e.a. (red.), *Limburg, een geschiedenis 1500-1800*, 94-95.

burgemeester, zeven schepenen, vier gezworen raden en één 'pajmeester'. Bij het besturen van de stad traden beide raden gezamenlijk op. Deze samenvoeging werd de 'Indivieze Raad' genoemd.

Toen de Staten-Generaal in 1632 het Spaans-Habsburgse bestuur uit de stad verdreven, hoefde de nieuwe heer de bestaande regeringsvorm uit 1580 niet meer aan te passen. De overgenomen 'Brabantse' rechten gaven de Republiek voldoende machtsmiddelen om de stad volledig te beheersen. De medeheerschappij van de bisschop van Luik werd gecontinueerd. Het katholieke karakter van de stad bleef behouden met enige beperkingen. De rechtspositie van de stad bleef onveranderd en het capitulatieverdrag gegarandeerd. Het belangrijkste gevolg van de regeringswisseling was de 'calvinisering' van door de Republiek benoemde 'Brabantse' ambtenaren en bestuurders. Deze waren in de overwegend katholieke stad niet te vinden en werden daarom van buiten aangetrokken. Van slechts enkele Staatse regenten kan gezegd worden dat ze vóór 1632 al in Maastricht woonden.¹⁰ Sommigen hadden wel wortels in de Zuidelijke Nederlanden. Zij waren vanwege hun religie uitgeweken en keerden terug na de verdrijving van de Spanjaarden. Anderen waren verdienstelijke militairen uit het Staatse leger, predikanten of carrièreambtenaren die in Maastricht kans zagen een regentenpositie te bereiken. In de eerste helft van de achttiende eeuw werd de Brabantse magistraat van Maastricht gerecruteerd uit 40 families die allen min of meer met elkaar en met Hollandse regentenfamilies verwant waren. Religie, huwelijk, vermogen en afkomst gaven toegang tot het bestuur.¹¹ De hoogste sociale rangen waren gereserveerd voor deze *expatriates*. Aan het hoofd stond de Staatse militaire gouverneur met zijn staf van adellijke officieren uit het garnizoen. In het stadsbestuur speelde de tegenstelling tussen katholieken autochtonen en protestantse allochtonen verder geen grote rol, wel was er een duidelijke scheidslijn naar maatschappelijke stand: 'politieken' contra 'militairen'; burgerlijk bestuur contra militair gezag.¹² De stad had verder geen enkele zeggenschap over de militairen van het garnizoen. De magistraat was afhankelijk van de gouverneur, de commandant en de staf. Ter bevordering van de goede relaties en als uiting van tevredenheid over de buitengewone 'devoiren' (diensten) voor de stad, werden zij rijkelijk bedacht met geschenken en 'donatieven' (geldbedragen). Omgekeerd had de gouverneur geen bemoeienis met het stadsbestuur.

In bestuurlijk opzicht maakten de Staten-Generaal veel meer gebruik van de mogelijkheden die de constitutie van de stad hun bood om een stempel op

10 De meest prominente was de familie Pesters.

11 Marjo Barthels, *De Staatse magistraat van Maastricht, 1700-1750*. Doctoraalscriptie Nieuwe Geschiedenis RU (Utrecht 1989) 67-89.

12 Ubachs, *Twee heren*, 188.

het stadsbestuur te drukken dan hun voorgangers – de Spaanse Habsburgers – ooit hadden gedaan. De invloed van de bisschop van Luik als mede-stadsheer was en bleef in vergelijking hiermee marginaal. De belangrijkste interesses van de Staten-Generaal waren van militaire aard: Maastricht had tot taak om als verdedigingswerk de toegang tot de Maas af te grendelen. De Republiek was door de zee aan de noord- en westkant en de zeearmen en brede rivieren aan de zuidzijde vrij goed door natuurlijke grenzen beveiligd. De achilleshiel in de defensie was het zuidoosten. Via Maas en Rijn kon een vijandelijk leger tot diep in de Republiek doordringen. Kon de vijand de Maasroute niet gebruiken voor transport van materieel en troepen dan vertrapte dat zijn opmars naar het eigenlijke gebied van de zeven provincies aanzienlijk. Verder was Maastricht de uitvalbasis voor militaire operaties in de Zuidelijke Nederlanden. In crisistijden werden grote voorraden granen, andere levensmiddelen en fourage in de stad aangehouden. In de vesting bevonden zich in de achttiende eeuw bovendien kruittorens en arsenalen, die in de krijgsbehoeften van 30.000 man in oorlogstijd konden voorzien.¹³ Maastricht was verreweg de belangrijkste stad van de 35 steden waar de Generaliteit garnizoenen legerde. In 1734-1735 waren van de 26 eskadrons cavalerie er zes in Maastricht gelegerd, van de vier regimenten dragonders één en van de 62 regimenten infanterie zeven. In totaal 14 eenheden, het dubbele van nummer twee: Nijmegen met drie eskadrons cavalerie en vier regimenten infanterie. Bergen op Zoom, Venlo, Den Bosch en Breda waren met een aanzienlijk geringere bezetting toegerust. De helft van deze plaatsen kwam niet boven de een of twee regimenten uit. Van de meer dan 54.000 Staatse militairen in dat jaar zullen er ongeveer 7.000 in Maastricht gewoond hebben.¹⁴

In vergelijking met de militaire betekenis van de vesting Maastricht waren de financiële baten die de stadsheren uit hun positie trokken eerder gering. De Luikse en Brabantse stadsheer hieven in de stad geen belastingen. Het inkomen dat de beide ‘Princen’ uit de stad trokken was een herinnering aan feodale tijden. De Staten-Generaal ontvingen ongeveer 3.000 guldens vooral uit de ‘Groote swijgende doorvarende landtol tot Maastricht en de Vroenhof’ (1.400 gulden) en de ‘Kleine Prince tollén’ (413 gulden).¹⁵ De bisschop van Luik kwam met nog minder weg. Aan de ‘Groote swijgende tol’ had hij geen aandeel, daarvoor wel recht op

13 J.P.C.M. van Hoof en E.P.M. Ramakers, ‘De militair-strategische betekenis van Maastricht. Een verkenning’, in: L.J. Morreau, *Bolwerk der Nederlanden. De vestingwerken van Maastricht sedert het begin van de 13^e eeuw* (Assen 1979) XXI-XLII, XXXVII.

14 RHCL, Oud militaire archieven, 07.E01, inv.nr. 33.6, Lijst van veranderingen der garnizoenen gearresteert tot den 8 april 1735.

15 Nationaal Archief 's-Gravenhage (NA), Collectie Bisdom, 1.10.06, inv.nr. 171, Staten van inkomsten en uitgaven van de Republiek in de Generaliteitslanden in het bijzonder over de jaren 1741 en 1751.

tweederde van de ‘Kleine Princetollen’. Zijn inkomen kwam niet boven de 2.000 gulden per jaar uit.

Monetair gesproken rekende men in Maastricht met de Brabantse gulden die bestond uit 20 stuivers van 4 oort. Alle door het stadsbestuur in omloop toegelaten munten hadden in principe een vastgestelde wisselkoers ten opzichte van de (Maastrichtse) gulden. De in omloop zijnde munten kenden een grote verscheidenheid zowel qua leeftijd als herkomst (Spaanse, Franse, Brabantse, Luikse, Hollandse, Duitse) maar de Luikse munten waren het belangrijkste. De voortdurende waardedaling van de in Luik geslagen gulden ten opzichte van de Brabantse gulden was daardoor ook in het Maastrichtse geldverkeer een storende factor. Vooral in de eerste helft van de zeventiende eeuw zakte de waarde van de Luikse munt spectaculair weg. Omstreeks 1638 was hij minder dan de helft van de Brabantse gulden waard. Door vast te houden aan de pariteit met de Luikse gulden ‘importeerde’ Maastricht de Luikse geldontwaarding, waardoor in deze periode de lokale prijzen stegen. Na 1650 stabiliseerde de situatie in Luik en werd de verhouding tussen de Brabantse gulden Maastrichter koers, of de gulden licht zoals hij in de wandeling werd genoemd, en de Hollandse gulden vastgelegd als 5 gulden Hollands gelijk aan 8 gulden Maastrichts. Een omrekenverhouding die de hele Hollandse periode is blijven bestaan. De Hollandse gulden bestond uit 20 stuivers van elk 12 oort. In de tekst wordt met gulden de gulden licht bedoeld, of zoals het officieel heette de gulden Brabants, Maastrichter koers tenzij anders aangegeven.¹⁶

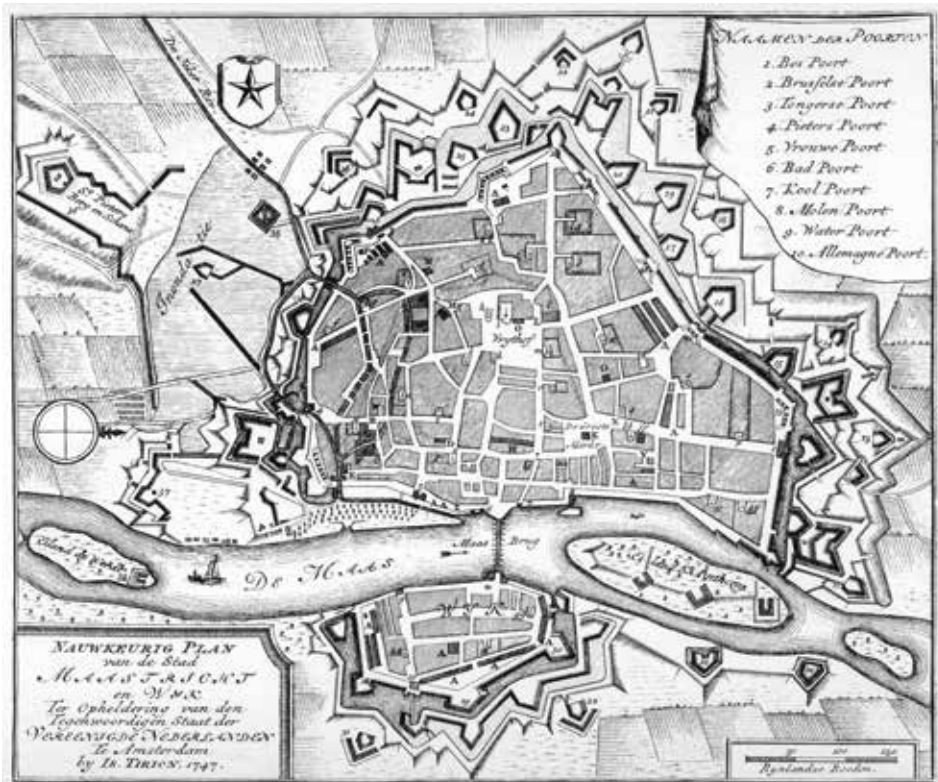
Het garnizoen

Garnizoensstad

Het garnizoen was een zeer prominent teken van onderwerping aan de heer, gesymboliseerd door de overgave van de stadssleutels van de burgemeesters aan de militaire gouverneur als zijn vertegenwoordiger. Geen burger in een versterkte stad kon ontkomen aan de dominante en misschien zelfs intimiderende aanwezigheid van het garnizoen.¹⁷ Alle verkeer in en uit de stad werd gevisiteerd. Bezoekers werden geregistreerd en hun papieren nagezien. Na sluiting van de stadspoorten was alle contact met ‘buiten’ praktisch geheel onmogelijk. Soldaten liepen overdag

16 J.H. Bisschops, *Maastricht 1680-1725. Een sociaal economische verkenning*. Doctoraal scriptie Katholieke Universiteit Nijmegen (Heerlen 1968) 5-22. De verwarring in het muntwezen was groot, bijv. de in Luik geslagen gulden, was ook een ‘brabantse gulden’.

17 Cf. C.J. Gudde, *Vier eeuwen geschiedenis van het garnizoen 's-Hertogenbosch* ('s-Hertogenbosch 1958) 172-180; voor Maastricht: *Reglement en orders voor het garnizoen van Maastricht*, Henricus Landtmeter (Maastricht 3 juni 1774).

Plan van de stad Maastricht en Wyck, met speciale vermelding van de verschillende stadspoorten. Gravure: Is. Tirion, 1747. Bron: J.G.J. Koreman, Geteekent tot Maastricht (Maastricht 1981).

en 's nachts patrouilles in de stad. Verdacht gedrag leidde tot aanhouding en mogelijk zelfs opsluiting. Het straatbeeld zal door geüniformeerden zijn bepaald. Het uniform was zowel in dienst als buiten dienst verplicht tenue voor elke soldaat en officier. De belangrijkste taak van het garnizoen in vreedstijd was de bewaking van de versterkingen van de stad en het wachtlopen. Iedere ongewone, onaangemelde nadering van de stad leidde tot alarm. Maastricht telde ongeveer 22 wachtposten, *corps de gardes* genaamd. De hoofdwacht onder commando van een kapitein was op het Vrijthof gevestigd. De poortwachten (meestal onder commando van een officier) vond men aan de toegangspoorten tot de stad. 's Morgens bij het kriecken van de dag werd de 'reveille' geslagen door de tamboers van de hoofdwacht en die der andere wachten die daarvoor naar de markt gekomen waren. Bij het sluiten van de poorten kwam op het slaan van de taptoe – in de winter om 8 uur 's avonds, 's zomers om 9.30 uur – een delegatie van elke poortwacht naar het Vrijthof. Ze keerden onder het slaan van de tamboer met de sleutels terug naar de poort. Het tromme-

len ging zo lang door totdat de dienstdoende officier met de sleutels aan de laatste barrière was aangekomen. Schildwachten stonden op beide oevers van de Maas en op de Maasbrug om schippers de doorvaart na sluiting van de poorten te beletten.

De last van ‘Servies & Logies’

De belangrijkste bron voor de geschiedenis van het garnizoen te Maastricht is het werk van J.L. de Lenarts *Opkomst en voortgang van de stad Maastricht*, geschreven omstreeks 1785 en in 1865 gepubliceerd.¹⁸ De Lenarts was vanaf 1761 vele jaren ‘Luikse’ ontvanger der Nieuwe Middelen en stadsfourier. Zijn ‘Brabantse’ evenknie in deze periode was A.L. Pélerin die bovendien omvangrijke aantekeningen heeft nagelaten over de financiële verhouding tussen de stad en de Raad van State omstreeks 1742.¹⁹ De derde bron zijn de verzamelde archivalia van A.C. Hesselt van Dinter: *Over het fouriersambt (1785)*.²⁰ Alleen De Lenarts gaat in detail in op de Bourgondische en Spaanse tijd. Toen was de stad verplicht legers van de Brabantse hertog onderdak te verschaffen en ‘servies’ in de vorm van vuur, licht, beddegoed en keukengerei.²¹ Het is wellicht vanwege twijfel aan de loyaliteit van de stadsmilitie dat Karel V als eerste voor korte tijd een garnizoen in de stad legerde en de stad versterkte.²² In de tweede helft van de zestiende eeuw waren er de nodige gewapende confrontaties waarbij vooral de huurlingen van Alva hun sporen in de stadsgeschiedenis hebben achtergelaten. Er waren voortdurend problemen met de discipline van de soldaten. De burgers waren uitgeleverd aan willekeurige confiscaties, plunderingen en intimidaties door Spaanse troepen. In een akkoord met de stad was in 1571 afgesproken dat alleen huisvesting verstrekt zou worden. In de praktijk kwam het echter erop neer dat uit de stadskas ook de soldijen ‘voorgeschoten’ werden (‘lenonghe ende onderhalt’). Volgens de overlevering brachten goeude burgers zelfs hun bezittingen, vrouwen en kinderen buiten de stad in veiligheid. Door geldgebrek en een politieke koerswending verlieten in april 1577 de laatste vendels van de Spaanse bezetting de vesting. De stad was vastbesloten haar lot in eigen hand te nemen en geen garnizoen meer in de stad toe te laten. Voorbereidingen voor een beleg volgden. Schutterijen en burgers werden gemobiliseerd, voorraden aangelegd. Na een

18 Jos. Habets (red.), ‘Opkomst en voortgang der stad Maastricht met geschiedkundige aantekeningen’, PSHAL 2 (1865) 3-98, deel 1 en vervolg: PSHAL 3 (1866) 3-40, deel 2.

19 RHCL, Collectie Handschriften, 18A, inv.nr. 31, A.L. Pélerin, Serviesgelden.

20 RHCL, Archief A.C. Hesselt van Dinter, 22.018, inv.nr. 1, Over het ambt van stadsfourier.

21 Serviesgeld [Mil. Woordenboek, spelling van 1861 ‘Serviesgeld’] Vergoeding voor den prijs eener woning of voor bijkomende behoeften, ameublement, verwarming, verlichting, enz. als de woning in natura geleverd wordt. Gevonden op http://www.dbnl.org/tekst/land016mili01_01/land016mili01_01_0020.htm

22 Volgens A.L. Pélerin, *Essais historiques et critiques* (Maastricht 1803) 247, 320 ging het de keizer om de defensie tegen Frankrijk.

heroïsche verdediging nam Alexander Farnese, hertog van Parma met zijn leger de vesting 29 juni 1579 stormenderhand in. Het duurde decennia voor de stad de verwoestingen van het beleg, de plunderingen en het vertrek en de dood van vele burgers te boven kwam.²³

In het nieuwe bestuursreglement dat de beide heren in 1580 aan de stad oplegden, bleef het garnizoen onbesproken. In 1581 ging de stad ertoe over dagelijks 3 stuivers te betalen aan elke soldaat die op de monsterrol stond 'bij forme van servies'. Tot een formalisering van de verplichtingen van de stad jegens het garnizoen kwam het volgens De Lenarts in 1599. De magistraat zou het garnizoen inkwartieren rekening houdend met de wensen van de gouverneur. De logiesgever zou zorgen voor één bed per twee soldaten, vuur om te koken en te verwarmen. Verder was er vrij gebruik van pot, schotel en ander (keuken-) gereedschap zoals in huis aanwezig. De kwartiergever zou verder licht, zout en een wekelijkse wasbeurt van het hemd verzorgen. De burger kon het vuur, licht, zout en de wekelijkse wasbeurt afkopen door elke soldaat 1 stuiver per dag te betalen, het zogenaamde 'servies'. De officieren en onderofficieren kregen hun 'servies' steeds uitbetaald en regelden zelf onderkomen en keukengereedschap.²⁴ De stad betaalde aan serviesgelden voor het garnizoen jaarlijks 9.400 gulden, voor vuur en licht bij de wachten 4.000 gulden en aan de gouverneur, de fourier en zijn personeel 4.000 gulden. Alles tezamen was dat een jaarlijkse uitgave van bijna 18.000 gulden.²⁵

De magistraat schijnt in de periode na 1600, onder druk van de burgerij, gewerkt te hebben aan het verminderen van de overlast van het garnizoen. Vooral de 'biljettinge', genoemd naar het biljet dat de soldaat van de fourier kreeg met het adres van het huis waar hij werd ondergebracht, was zeer omstrede. Waarschijnlijk ook omdat de meest aanzienlijke huizen, van stedelijke bestuurders en de geestelijkheid, daarvan vrijgesteld waren, zoals ook naar keizerlijk privilege alle huizen aan de kloosterzijde van de St. Servaas, aldus De Lenarts.²⁶ Zij die het konden betalen lieten in 'achteraf' straatjes stallingen voor de cavalerie bouwen, de zogenaamde 'ruijterhuizen', waardoor men zich bevrijdde van inkwartiering. Anderen verbouwden hun woning zodat soldaten aan de straatzijde een kamer met eigen ingang werd gegeven. De bewoners huisden zelf op de eerste verdieping

23 Zeer somber is hierover J.C.G.M. Jansen, 'Crisis en herstructurering in en rond Maastricht (1560-1640)', in: *Bijdragen tot de geschiedenis* 73 (1990) 141-163. Een optimistisch beeld bij Steegen, *Kleinhandel en stedelijke ontwikkeling*, 123-124.

24 Habets (red.), 'Opkomst en voortgang' (deel 1) 81: Het tarief was steeds naar rang gedifferentieerd: kapitein 10 stv; alferus of venderik 5 stv; sergeant 3 stv (va 1609 2) en corporaal 1 ½ stv per dag.

25 *Ibidem*, 90; verwijst naar opgave paymeester Meijdal Col A p.178 Meijdal noemde 18.000 g als referentiebedrag.

26 *Ibidem*, 85. Toen het kapittel van St. Servaas zijn vrijstellingen nog wilde vergroten werd dit tot vreugde van de burgerij die bij de koning hiertegen had geprotesteerd niet toegestaan.

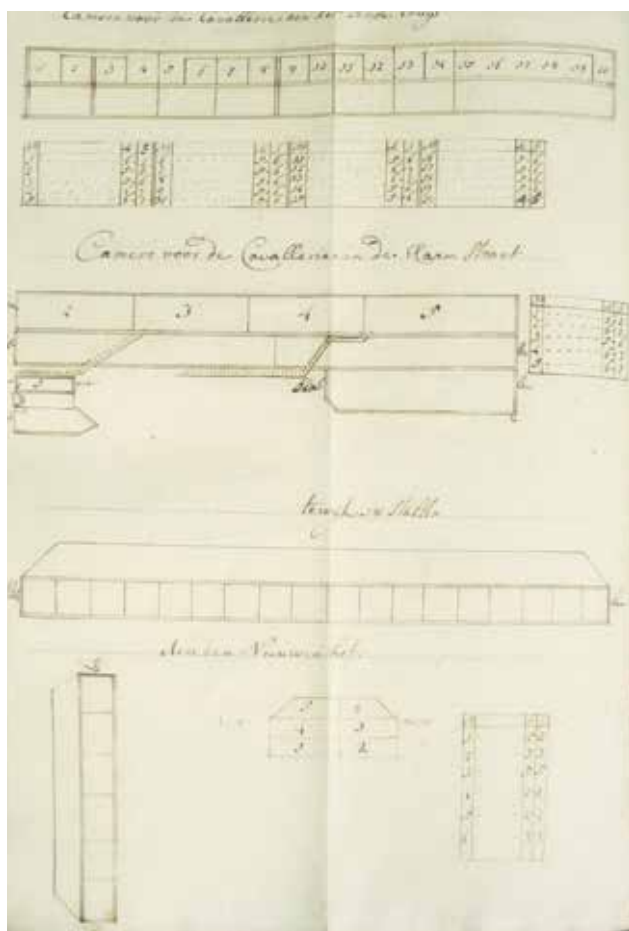

Foto van een archiefstuk uit 1784 met de lay-out en de afmetingen van enkele soldatenbarakken in Maastricht. RHCL, archief A.C. Hesselt van Dinter, 22.018.

die via een aparte trap op de straat uitkwam.²⁷

Als er voldoende geld in de stad bijeengebracht kon worden, was de bouw van barakken en kazernes de beste oplossing voor het huisvestingsprobleem. De stad heeft waarschijnlijk al in de zestiende eeuw op het St. Pieterseiland in de Maas barakken gebouwd, maar die waren rond 1600 niet meer aanwezig. In 1596 waren er middelen om de bouw van kamers bij de stallen 'op den Belick' en van barakken achter de Onze-Lieve-Vrouwekerk te financieren. Daarin paste het

27 [Heijlerhoff], 'Notice monumentale et historique sur la ville de Maestricht', in: *Jaarboek voor het Hertogdom Limburg*, Uitg. Het genootschap van vrienden van wetenschappen, letteren en kunsten te Maestricht (Maastricht 1851) 261.

normale garnizoenen van twee compagnieën met aanhang. Door verdere uitbreiding was het in 1604 mogelijk om in de kazernes, gelegen tussen de St. Martinuskerk en de Hoogbruggepoort te Wijk, 600 soldaten te huisvesten. In 1613 ging de raad akkoord met de bouw van 400 kamers in de 'Lencuylen nabij de Munt'. Verder werd met financiële ondersteuning van de Brabantse stadsheer gebouwd 'aan de Hoogleemkuijlen' voor 400 plaatsen (langs de weg naar Montenaken, nu Tongersestraat), 'op den Commel aen den Nieuwenhoff' en aan de 'Maagdendries aan de Hochterstraat' (nu Boschstraat). Deze barakken moesten bovendien worden uitgerust met de zogenaamde 'fournitures', waarmee bedstede, matras of strozak, bedlinnen, tafels en stoelen werden bedoeld en met 'utensiliën', het kook- en keukengerei, als ook vuur (turf, hout, kolen) en licht (kaarsen). Ontbrak de inrichting in de barakken dan weigerden soldaten hun logement te verlaten tenzij men hen 1 stuiver dagelijks als servies uitkeerde. Deze uitkering kregen vanaf 1609 ook burgers die soldaten op servies in kwartier hadden, uitbetaald.²⁸

Onder het Staats bestuur werd het garnizoen fors vergroot maar bleef de rol van de stad onveranderd. De wens van het stadsbestuur dat alles bij het oude bleef, was in artikel 14 van het capitulatieverdrag gehonoreerd. Dat betekende dat de stad de huisvesting en de bijbehorende serviesbetalingen voor haar rekening bleef nemen. Volgens Hesselt van Dinter en Pélerin kostte het echter nogal wat moeite om deze afspraak voor het Staatse garnizoen in de praktijk te brengen.

Het eerste dispuut ontstond over de omvang van het garnizoen dat de stad op haar kosten zou inkwartieren. Om aan alle 'confusiën' een einde te maken kwam er in 1635 een regeling tot stand. De stad nam de inkwartiering van de helft van het aanwezige garnizoen te voet voor haar rekening (met een ondergrens van 1.500 en een bovengrens van 3.000 man); en eenderde van het garnizoen te paard; echter minimaal twee en maximaal vier compagnieën. Het servies moest betaald worden conform de in 1595 door de Raad van State vastgestelde tarieven van het 'logiesgeld'. Deze regeling met de nieuwe stadsheer betekende dat indien alle onderofficieren en 'gemeenen' in kazernes gelegerd werden, de stad 36.000 gulden licht per jaar aan servies moest uitbetalen. Dit was een verdubbeling ten opzichte van de voorafgaande periode. Verder wist de Raad van Maastricht in 1637 nog te bereiken dat de serviesmeester niet meer door de Staten-Generaal maar door de stad werd benoemd.²⁹ Als het garnizoen de vastgestelde bovengrens van ongeveer 3.500 manschappen overschreed kwam het meerdere voor rekening van de Raad van State.³⁰

28 Habets (red.), 'Opkomst en voortgang' (deel 1) 89-91 verwijst naar Mag. Not. 3 juli 1609 en 13 juli 1613.

29 RHCL, Archief familie d'Olislagers, 16.1156, inv.nr.35, Memorie betr. het logeren van garnizoenstroepen 1635-1640.

30 De subsidie kwam in de plaats van het in 1650 afgeschafte Passagegeld dat vanaf 1640 door de stad werd verpacht om daaruit het hele garnizoen te betalen.

Deze subsidie werd vaak traag of helemaal niet betaald. Dat was meestal het geval in tijden van oplopende politieke spanningen waarbij de bodem van Generaliteitskas al vrij snel in zicht kwam. Dat leidde gedurende de hele Staatse periode tot lobbywerk en onderhandelingen met Den Haag.

Het lijkt erop dat de termen ‘servies’ en ‘logies’, die door elkaar heen gebruikt werden, ook voor misverstanden tussen de stad en Den Haag zorgden. De Raad van State sprak in zijn correspondentie met de Maastrichtse magistraat over ‘servies ofte logiesgelden’. In Maastricht werd de term ‘logiesgeld’ voor die tijd niet gebruikt. Men verstreekte onderdak in natura door inkwartiering, legering in de barakken, kazernes of gehuurde huizen. Het ‘serviesgeld’ dat de soldaat kreeg uitbetaald, werd dan naar rato verminderd als vergoeding voor de bedden, tafels, stoelen en keukengerei die in het logement ter beschikking stonden. In de Hollandse steden werd ‘logies en servies’ uitbetaald aan het garnizoen. De soldaten gingen er de huizen langs om zonder tussenkomst van de magistraat een onderkomen te zoeken.³¹ In Maastricht kregen alleen officieren, onder-officieren en soldaten met familie die op eigen gelegenheid huurden servies volledig betaald.³² Vooral de huisvesting van getrouwde soldaten, ‘die met vrouw, kinderen ende andere aanhangk nacht ende dach geheele huijsen besitten’, zorgde blijkbaar voor veel problemen. Door tussenkomst van de stadsfouriers wist de stad de regie over de ‘logeeringe’ strak in de hand te houden. Er werd afhankelijk van de omstandigheden maatwerk geleverd. Waren de barakken bijna onbewoonbaar dan werd vol servies betaald aan hen die ze wilde opknappen en bewonen, ontbrak de inrichting dan ontving men half servies en gezinnen kregen gratis hout en kolen geleverd.

Een derde druk besproken onderwerp tussen de Raad van State en de stad was, volgens Pélerin, de door de legerleiding gepleegde ‘fraudes’. In de praktijk waren de door de Staten-Generaal gecontracteerde en betaalde legereenheden vaak onderbezet. De aanwezige sterkte werd daarom regelmatig aan de hand van de zogenaamde ‘monsterrol’ gecontroleerd. De onderbezetting werd dan clandestien aangevuld door tijdelijk burgers of ‘passevolanten’ in de gelederen op te nemen. De betaallijst of ‘primo plano’ bevatte ook ‘papieren’ plaatsen die welbewust niet waren ingevuld om daardoor een overgekomen financiële bonus voor de compagnie te creëren. Officieren waren in de wintermaanden vaak buiten de stad

31 Vermeesch, *Oorlog, steden en staatsvorming*, 108-109; ook Benjamin van de Linde, *Das Leibregiment der friesischen Statthalter. Kriegsgerichte, Offizierslaufbahnen und militärische Lebenswelten in den Garnisonstädten Leeuwarden, Groningen und Emden 1666-1752* (Berlin 2016) 88-91.

32 RHCL, Archief A.C. Hesselt van Dinter, 22.018, inv.nr. 1, Over het ambt van stadsfourier, 17 oct 1632, instructies van stadwege: Gehuwden huren zelf logies, en ontvangen 24 hol stuiver per 32 dagen, het zgn logiesgeld. Maar in 1644 waren er klachten dat getrouwden zelf moeten huren en betalen, iets dat in Breda of Den Bosch niet gebeurde.

op verlof, zieken verbleven in het hospitaal. Al deze afwezigen wilde de stad niet op de servieslijst zetten. Maar omstreeks 1750 lukte dit niet meer, de gebruiken waren zo ingesleten dat ook 'absente en mankerende' soldaten kregen uitbetaald om de discussies met de legerleiding niet verder op de spits te drijven.³³

Een en ander leidde tot het ontstaan van een hele bureaucratische organisatie die regelgeving en de uitbetaling van het serviesgeld verder perfectioneerde. Naast de twee 'commissarissen der logeeringe' of fouriers kwamen er twee onderfouriers om in te kwartieren en register te houden van het getal der soldaten in de barakken. In 1673 volgde de aanstelling van een directeur belast met de uitdeling van kolen, meubels en huisraad in de barakken. In 1683 en 1691 versterkt met twee commiezen; één voor het magazijn der 'fournitures' en één voor dat van de kolen en 'utensiliën'. Verder benoemde men barakkenmeesters, waaronder een ondermajoor, om het gezag in de gebouwen te handhaven en in 1712 een tweede serviescontroleur.³⁴

Het is niet uit te sluiten dat ondanks alle klachten het uitbetaalde servies voor de 'modale' burger toch een aantrekkelijke bijverdienste kon betekenen. Voor de goeude burgerij was dat zeker niet het geval. Zij betaalden graag een vergoeding aan degenen die in hun plaats de militair kwartier verleenden, of aan de soldaat als hij zelf een onderdak zocht. Er zal een klasse van logementhouders of herbergiers zijn ontstaan die zich in de huisvesting van het garnizoen gespecialiseerd hebben. De diverse mogelijkheden tot inkwartiering worden geïllustreerd door het voorbeeld van de inkwartieringslijst van de compagnie van kapitein Van Hulsbergen in 1701, zonder twijfel een jaar met een (zeer) sterk garnizoen. Er waren 41 mannen groepsgewijs in logementen ondergebracht (Achter het Vleeshuis, Kapoenstraat, Grote Gracht, en Gubbelstraat). Tien militairen gingen 'op servies', dat wil zeggen huurden een eigen onderkomen (twee tijdelijk) en twee mannen kwamen in de nieuwe barakken.³⁵

Het is zeer waarschijnlijk dat dankzij de aanwezige barakken en stallingen gedwongen inkwartiering bij de burgerij steeds meer een uitzondering werd. Het kwam voor in periodes met een uitzonderlijk groot aantal militairen in de stad. Dan ging echter de voorkeur uit naar het vorderen van ruimtes in kloosters en kerken en het afhuren van complete gebouwen. In 1673 arriveerden na de uittocht van het Staatse garnizoen de Fransen met 6.000 man infanterie en 1.200 cavaleristen. Dit leger zorgde ervoor dat ondanks de bouw van nieuwe barakken, burgers

33 Een bedrag van 6.000 gulden volgens: RHCL, Collectie Handschriften, 18A, inv.nr.31, A.L. Pélerin, Serviesgelden.

34 Habets (red.), 'Opkomst en voortgang' (deel 2) 23, 30, 31, 32.

35 RHCL, Oud militaire archieven, 07.E01, inv.nr.46, Compagnie Van Hulsbergen/Kip, Lijst van quartieren van de compagnie van Capiteijn Hulsbergen.

Een officier van de Staatse artillerie, omstreeks 1748, met op de achtergrond een stuk veldgeschut. Bron: J.S.M. Daenen, Th.R. Kraus, J.V.H. Notermans, *Thans bonst het grofgeschut ... De verovering en bezetting van Maastricht in 1748* (Maastricht 2001).

opnieuw met inkwartiering ‘overladen’ werden, aldus De Lenarts. Toen het Staatse leger in 1679 opnieuw binnentrok, was dat zo omvangrijk dat inkwartiering bij de burgers onvermijdelijk bleef. In 1688 was het aantal compagnieën verdubbeld. In 1696 was er sprake van 11.000 militairen. Een dergelijke drukte was er ook in 1747-

1748 toen naast het Staatse garnizoen Engelse en Oostenrijkse troepen onderdak moesten vinden. In 1784 verwachtte men dat de bezetting zou toenemen van 6.000 tot 10.287 manschappen, niet gerekend de officieren. 3450 Manschappen hadden geen plaats in de barakken. De vice-hoogschout wilde hiervoor de kloosters en leegstaande panden gaan gebruiken.³⁶

Betaling van het leger

De betaling van het leger van de Republiek was een aangelegenheid van de zeven provincies afzonderlijk. In de jaarlijkse 'staat van oorlog', een soort begroting van de verwachte onkosten opgesteld door de Raad van State, werden de soldijbedragen compagniesgewijs opgesomd en per provincie verdeeld, de zogenaamde 'repartitie'. De gewesten betaalden na goedkeuring of 'consent' rechtstreeks uit aan de hun toegewezen kapiteins en ritmeesters, zonder verdere tussenkomst van de Raad van State.³⁷ In 1742/1743 betaalde de Republiek 43.000 soldaten op de 'ordinaris' en 40.000 manschappen op de 'extra ordinaris' 'staat van oorlog'. Van de 6.600 in Maastricht gelegerde militairen weten we in detail de samenstelling. Op jaarbasis betekende dit tenminste 1,6 miljoen guldens licht aan traktementen en soldijen (zie specificatie tabel 2). Hierbij zijn niet de kosten meegerekend van de Generaliteit voor de magazijnen en de werkzaamheden aan de fortificatie. Een compagnie voetvolk, volgens de monsterrol 85 man sterk, verdiende bij benadering meer dan 11.000 gulden Hollands per jaar. De individuele bezoldiging, die meestal per 42 daagse periode (de zogenaamde 'Heeremaand') werd uitbetaald, liep van ongeveer 100 gulden Hollands per jaar voor een soldaat, tot 200 gulden Hollands voor een sergeant en meer dan 1.300 gulden Hollands voor een kapitein. Een opvallend verschijnsel was dat de hoogte van de traktementen en de soldijen in 200 jaar nauwelijks veranderde.³⁸ Een als voorbeeld opgevoerd infanterie regiment, gespecificeerd in tabel 2, bestaande uit 12 compagnieën plus de regimentsstaf ontving jaarlijks ongeveer 136.500 gulden Hollands (of 218.418 gulden licht) aan soldijen en traktementen. In dit perspectief is het door de stad betaalde serviesgeld (11.017 guldens licht) voor dit regiment gering, met 5 procent van dit bedrag.³⁹

36 RHCL, Archief A.C. Hesselt van Dinter, 22.018, inv.nr. 2, Memorien over het fouriersambt.

37 H.L. Zwitser, "De militie van den staat". *Het leger van de Republiek der Verenigde Nederlanden* (Amsterdam 1991) 94.

38 *Ibidem*, 176; Tabellen over de militaire tractementen en soldijen, Bijlage 11, 199-203.

39 RHCL, Collectie Handschriften, 18A, inv.nr. 31, A.L. Pélerin, Serviesgelden, Bijl.Lit.Q *Deductie rakende de Betalinge der Servitiën ende Lasten daar toe specterende binnen de Stadt Maastricht en hoe d'Edel Hoog Mogende Heeren Raden van State der Vereenigde Nederlanden daar in sedert de reductie derselve Stadt hebben geconcurrereert* (1743).

Tabel 1. Servies en traktementen en soldij voor het infanterieregiment Buddenbroeck (1742-1743)

Regiment infanterie Hr. General Major Buddenbroecq (1742/43)							
Per compagnie		servies			soldij & tractement		
sterkte 1742/43	rang	hol glds-stv p.p per 32 d.	glds licht p.p. per jaar	glds licht per jaar	hol glds-stv p.p. p. 42 d	hol glds p.p. per jaar	glds licht per jaar
1	Capitein	3 g	47,25	47,25	150 g	1.303,57	2.085,71
1	Lieutenant	2 g	31,50	31,50	45 g	391,07	625,71
1	Vaandrig	2g 10s	39,35	39,35	40 g	347,62	556,19
3	Sergeant	17 s	13,50	40,50	24 g	625,71	1.001,14
3	Corporaals	15 s	11,80	35,40	16 g	417,14	667,43
76	Gemeene	12 s	9,45	718,20	12g 5 s	8.090,83	12.945,33
85		9g 14 s	152,85	912,20		11.175,95	17.881,52
Omgerekend naar regiment van 12 compagniën							
1020				10.946		134.111	214.578
plus regiments staf				71	200 g	2.400	3.840
Regiment Buddenbroecq				11.017		136.511	218.418

Bron: Serviesbetalingen door de stad Maastricht, zoals opgegeven door A.L. Pélerin, *Deductie, Serviesgelden, Bijl. Lit. Q*; soldijen en traktementen berekend door auteur op basis van H.L. Zwitzer, "De militie van den staat".

Tabel 2. Raming serviesgeld en uitbetaalde soldijen en traktementen voor het Maastrichtse garnizoen (jaar 1742-1743)

Samenvatting (glds licht)	man	servies	soldij/Tract
1742-1743		glds licht	glds licht
10 comp dragons Masseur	750	12.288	306.547
6 comp cavallerie Sandouillier	462	7.718	237.357
12 comp infanterie Buddenbroecq	1.020	11.017	218.418
12 comp zwitsers Sturler	2.352	25.089	476.296
12 comp infanterie Elias	1.020	11.017	218.418
4 comp grisons Salis	784	8.424	161.325
1 comp artillerie	150	1.991	39.896
detach mineurs	5	51	1.015
divers	100	982	20.000
Totaal	6.643	78.577	1.679.272

De spil in dit militair-economische complex was de kapitein. De kapitein was een ondernemer die met het beheer van 'zijn' compagnie geld verdienen of verliezen kon. De bewaard gebleven afrekeningen van de compagnie van Gottlob von Saltza, kapitein in het regiment van kolonel Gerrit Baron van Heeckeren (1690-1695) en zijn sollicitateur Reijnier Brackman in Den Haag, geven een inkijkje in de praktijk.⁴⁰ Voor het innen van de betalingsordonnanties maakte de kapitein gebruik van een financiële tussenpersoon, de zogenaamde 'sollicitateur militair'. Volgens contract nam de sollicitateur de verplichting op zich om op kosten en voor risico van de kapitein maandelijks in voorschot het volle bedrag van de soldij-ordonnantie, onder aftrek van eventuele interest en het traktement van de sollicitateur, naar de plaats te zenden waar de compagnie verblijf hield. Uit deze som geld, die in de regel per wissel werd overgemaakt, betaalde de kapitein de overige officieren van zijn compagnie het volle bedrag van hun gage. Aan onderofficieren en manschappen werd bij wijze van voorschot een deel van de soldij uitbetaald. De administratie van de compagnie liet zien, dat de manschappen haast voortdurend in het rood stonden. Hun kleding en uitrusting, hun brood en andere verstrekkingen werden ingehouden op hun soldij. Daarnaast waren er rekeningen op compagniesniveau voor fourage van de paarden en de aankoop van tentdoek. Ook de materialen en maaklonen voor de uniformen en hoeden, die alle twee jaren vernieuwd moesten worden, werden verrekend. De reparaties en aanschaf van wapentuig was voor rekening van de kapitein.⁴¹ De uitbetaling van de provincies liep meestal achter zodat de kern van het bedrijfsmodel van de sollicitateur kredietverlening was. De ordonnantie van 17 juni 1690 werd bijvoorbeeld pas 24 mei 1692 door de ontvanger van Holland, op wiens repartitie de compagnie stond, daadwerkelijk uitbetaald, dus 18 'heeremaanden' (twee jaar 26 dagen) later. Daarnaast nam Von Saltza krediet op bij de bankiers Boomhouwer en Heldevier in Maastricht, die hij daarna door de sollicitateur in tien maandelijksse termijnen liet aflossen.⁴²

De sollicitateur hield alle transacties met de kapitein in rekening courant bij. Deze rekening bevatte door hem voorgeschoten bedragen, de inhoudingen en betalingen door hem gedaan aan leveranciers op last van de kapitein, de verschuldigde interest over de voorschotten én de ontvangsten van uitbetaalde soldij-ordonnanties. Van tijd tot tijd, meestal eenmaal per jaar, werd deze rekening

40 RHCL, Oud militaire archieven, 07.E01, inv.nr. 38.6, Compagnie Von Saltza.

41 RHCL, Oud militaire archieven, 07.E01, inv.nr. 46, Compagnie van Hulsbergen 1678-1703.

42 Pepijn Brandon, *Masters of War State, capital, and military enterprise in the Dutch cycle of accumulation (1600-1795)* (Amsterdam 2013) 247. Over de sollicitateur Gebhardt schreef Brandon: 'Cities like the southern garrison town Maastricht became crucial financial nodes in troop payments. The most important of Gebhardt's Maastricht creditors was the merchant Pieter Boomhouwer, who also acted on behalf of other solicitors. Throughout the Nine Years' War Boomhouwer handled sums between f 100,000 and f 250,000 a year for Gebhardt'.

verantwoord. Dat gaf niet zelden aanleiding tot conflicten tussen de sollicitteur en de kapitein.

Over de hele periode bleef bij de compagnie Von Saltza 10 procent van de soldij-ordonnantie bij de sollicitteur achter. 80 Procent kwam aan de compagnie en 10 procent per ‘heeremaand’ werd ingehouden voor een zekere heer Sousa in Den Haag. Het is mogelijk en zeker niet ongebruikelijk, dat Sousa optrad voor de eigenaar van de compagnie (en het regiment), kolonel van Heeckeren. Deze trok daarvoor een kapiteins traktement en Von Saltza was titulair kapitein of huurder van de compagnie tegen een luitenants traktement dat per maand 105 gulden lager was.⁴³ Na vier jaren sloot de rekening van Von Saltza met een nadelig saldo van bijna 1.000 gulden Hollands. Dat en de voortdurende inhoudingen vanwege leveranties laten het vermoeden rijzen dat het militaire bedrijf op compagnies-niveau in de achttiende eeuw nog maar weinig lucratief was.⁴⁴ Dat was het wel voor de sollicitteurs, hun geldschietters, en hun plaatselijke agenten, zoals in Maastricht Boomhouwer en Heldevier. Volgens cijfers bij Von Saltza zal zo’n 80 procent van de soldij-ordonnanties daadwerkelijk zijn weg gevonden hebben in bestedingen bij de plaatselijke middenstand, en via de accijnzen ook de stadskas gevuld hebben.

De vestingwerken

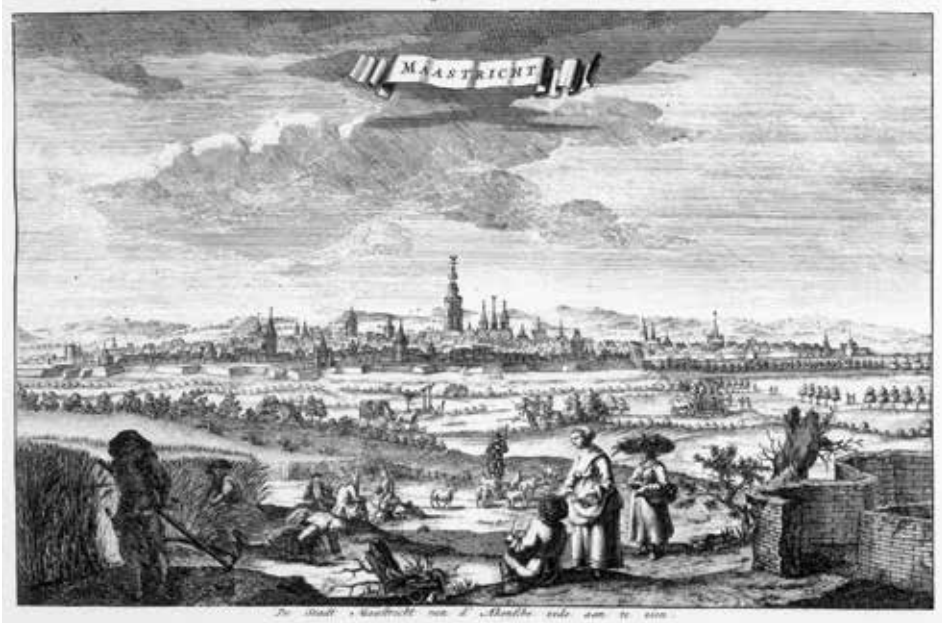
Bij de overgave van de stad aan de Staatsen in 1632 berustte de verdediging van Maastricht nog in hoofdzaak op de fortificaties van middeleeuwse oorsprong. Ten oosten van de Maas waren deze in de zestiende eeuw belangrijk verbeterd.⁴⁵ De laatste nieuw aangelegde werken dekten het onderstuk van de oude walmuur en onttrokken de kwetsbare stadspoorten aan het zicht en kanonvuur. In het capitulatieverdrag was overeengekomen dat de stad niet met de kosten van nieuwe fortificatiën belast zou worden, maar de bestaande poorten, muren en vesten op haar kosten zou blijven onderhouden. De oude stadsomwalling bleef dus een aangelegenheid voor de stad en was van oudsher een grote kostenpost. De stadsrekening van 1647/1648 besteedde bijna 20 procent van het inkomen aan materialen, vrachten en lonen voor de ‘fortificatie’.⁴⁶ De Generaliteit betaalde echter tussen

43 RHCL, Oud militaire archieven, 07.E01, inv.nr. 46, Administratie compagnie Van Hulsbergen en zijn voorganger Kip. Van Helsbergen in conflict met eigenaar en zijn voorganger Kip, over de contractuele inhoudingen op de betalingsordonnanties ten faveure van Kip.

44 Zwisser, ‘De militie van den staat’, 90 constateert dat er wellicht mogelijkheden tot winst waren door neven activiteiten zoals leveranties aan de soldaten van de compagnie en wapenhandel.

45 L.J. Morreau, ‘Over het aandeel van de stad in de vestingbouw te Maastricht in de periode van 1632 tot 1794’, in: H.H.E. Wouters e.a. (red.), *Miscellanea trajectensia. Bijdragen tot de geschiedenis van Maastricht. Uitgegeven bij gelegenheid van het 300-jarig bestaan van de Stadsbibliotheek van Maastricht, 1662-31 juli-1962* (Maastricht 1962) 377-393, aldaar 377.

46 RHCL, Archief Indivieze raad, 20.001A, inv.nr. 714, Pajmeesterrekening 1646/47.

Gezicht op Wyck en Maastricht vanuit het oosten. Gravure: anoniem, 1715. Bron: J.G.J. Koreman, *Geteekent tot Maastricht* (Maastricht 1981).

1632 en 1644 de spectaculaire uitbreiding van de verdedigingswerken. De oude walmuur had als hoofdverdediging afgedaan; het zwaartepunt van de defensie verschoof naar het buitenwerk. De aannemers in de jaren 1633 en 1634 werkten met bestekken van meer dan 100.000 gulden. Dergelijke bedragen moeten een grote economische impuls aan de stad en de regio gegeven hebben. Na de vrede van Munster ging de aandacht van de Republiek meer naar andere zaken uit. Na een inspectie in 1666 werd geconstateerd dat het opknappen van de vervallen versterkingen van Maastricht 'vele tonnen gouds' zou kosten. In de Franse periode tussen 1673 en 1678 werd het defensief vermogen van Maastricht, in hoofdzaak naar plannen van Vauban, op een nog hoger plan gebracht.⁴⁷ Of de stad hieraan financieel heeft bijgedragen is niet bekend maar wel waarschijnlijk. Met uitzondering van de oorlogsperiode 1697-1705 werd er daarna tot 1740 weinig geld besteed aan de Maastrichtse vestingwerken. De Republiek zat door de Spaanse Successie oorlog financieel volledig aan de grond. In de periode 1753-1777 vond er pas weer een grootschalige modernisering plaats onder directeur De la Rive (1753-1771). Tot 1772 werd meer dan een half miljoen besteed. Tussen 1775 en 1780 gaf

47 Morreau, *Bolwerk der Nederlanden*, 146, 150, 155.

men opnieuw meer dan een half miljoen uit zowel te Maastricht als te Wijk. In de volgende jaren en gedurende de Franse bezetting zijn verder geen projecten van enige omvang meer gerealiseerd.

Het moge duidelijk zijn dat het garnizoen het stadsleven domineerde. De burgerij kon te maken krijgen met de inkwartiering van één of enkele militairen eventueel nog vergezeld van vrouw en kinderen ('logeeringe'). Er moest ook bed, beddegoed, potten, pannen, keukengerei, vuur en licht verstrekt worden ('servies'). De bouw van barakken en kazernes begon in Maastricht al in de zestiende eeuw en verminderde zo de voornaamste hinder die burgers van het garnizoen ondervonden. Inkwartiering kwam nog in tijden van een sterk garnizoen voor. Economisch van groot belang waren de traktementen en soldijen die de zeven provincies moesten opbrengen als betaalheer van het garnizoen. Bij een garnizoenssterkte van 6.600 manschappen werd rond de 1,6 miljoen guldens aan soldijen en traktementen per jaar in de stad ontvangen en grotendeels besteed aan levensmiddelen, drank en militaire uitrusting. Daarnaast werden periodiek grote sommen geïnvesteerd in de modernisering van de vesting. Daarvoor werden plaatselijke aannemers en bouwvakkers gecontracteerd. De uitgaven van de Republiek in verband met het garnizoen te Maastricht waren in de zeventiende en achttiende eeuw de motor van de lokale economie.

Stadsfinanciën

Belastingen

In de oudste stadsrekening uit 1399/1400 waren de 'firmiteiten' de grootste belasting met ongeveer 50 procent van het totale inkomen. Daarvan ging eenderde naar de beide stadsheren.⁴⁸ De firmiteiten waren een soort omzetbelasting op nijverheidsproducten. De naam geeft reeds aan dat ze vooral bedoeld waren voor de versterking van de stad. Op de tweede plaats stond de bieraccijns. Daarna kwamen er heffingen op producten die, over de waag of over de weg komend, in de stad werden verhandeld. Toen de hertog van Parma met zijn soldateska binnen de stadsmuren neerstreek, zal hij binnen de stad nauwelijks nog inkomsten gevonden hebben. Om aan middelen te komen kreeg Maastricht daarom op 1 maart 1580 van Parma het patent om gedurende vijf jaren een bijzondere oorlogsbelasting te heffen 'van waeren en coopmanschappen ter Maesen op ende aff lanx deese Stadt

48 J. Koreman, 'De stadrekening van Maastricht 1399/1400', *Bijdragen en Mededelingen van het Historisch Genootschap* 82 (1968) 59-206.

vaerende ende die Brugge passerende'.⁴⁹ Het was een 'licent', een vergunning, om tegen betaling handel te mogen drijven met de vijand, de rebellerende provincies in het noorden. Alles wat de stad in- en uitging werd niet belast. Het ging met name om het verkeer op Luik. Vandaar dat naast de naam 'waterlicent' ook de benaming Maastrichts 'passagiegeld' gebruikt werd, een belasting die vóór 1580 niet bestond.

Het passagegeld leverde jaarlijks 15.000 gulden op voor fortificaties en garnizoenen. Dat was niet voldoende. Naast het licentgeld moesten extra belastingen in 1583, 1584 en 1586 opgelegd worden. Tevergeefs bood de stad in 1585 bevelhebber Parma 15.000 guldens per jaar uit de stadsmiddelen aan, plus het inkomen uit het passagegeld op voorwaarde dat hij zijn eigen soldaten zou betalen. Dat gebeurde in 1589 toen de koning zelf het waterlicent ging innen om zijn huurlingen te betalen. De stadspensionaris Meijdal bleef weliswaar als ontvanger in functie maar zijn rekening werd voortaan in handen van de militaire gouverneur afgelegd.

In de stadsrekening van 1590 leverde het inkomen uit de wijn-, bier- en graanaccijnzen 85 procent van het totale inkomen ad 39.158 guldens op.⁵⁰ Ongeveer de helft van dat inkomen ging naar de fortificatie en naar 'leningen' aan het garnizoen. Toch vorderde door gebrek aan geld het herstel van de vestingwerken traag. In 1597 wist de stad onvoldoende middelen op te brengen om aan de eisen van de gouverneur tegemoet te kunnen komen.⁵¹ Tot 1590 had het passagegeld nooit meer dan 17.000 gulden per jaar opgebracht. In handen van de koning liep het inkomen echter verder op en zag de stad weer brood in het zelf innen van het licent. Dat octrooi kreeg de stad in 1597 opnieuw, op voorwaarde dat het licent verpacht zou worden, wat in 1598 36.800 gulden opbracht, in 1603 37.000 gulden en in 1623 59.000 gulden.⁵² Met het passagegeld kon de stad de huisvesting van het garnizoen en het herstel en onderhoud van de vestingwerken financieren en oude betalingsachterstanden en schulden verminderen. Dat was nodig. Tussen 1567 en 1580 was de stadskas bezwaard geraakt met 66.000 gulden. De renten waren in het jaar 1590 jaarlijks 6.500 gulden, 16 procent van het stadsinkomen en naar schatting corresponderend met meer dan 90.000 gulden aan leningen.⁵³

49 Regionaal Archief Dordrecht (RAD), Archief Gemene Maashandelaars, 115, inv.nr. 486, Stukken betreffende het Maastrichtse waterlicent of passagegeld 1580-1664; aldaar een gedrukt en handgeschreven lijst genaamd: Lijste van 't gheene die waeren ende coopmanschappen ter Maesen op ende afflanx deese Stadt vaerende ende die Brugge passerende schuldigh sijn te betaelen aen passagiegeld of waterlicent. Met dank aan dr. Erwin Steegen die mij op het bestaan van dit archief attendeerde.

50 RHCL, Archief Indivieze raad, 20.001A, inv.nr. 711, Pajmeestersrekeningen.

51 Morreau, *Bolwerk der Nederlanden*, 64.

52 Habets (red.), 'Opkomst en voortgang' (deel 1) 79-80, volgens request van de pachter 27-3-1598; RAD, Archief Gemene Maashandelaars, 115, inv.nr. 486, Maastrichtse waterlicent, Aantekeningen over het inkomen tussen 1623 en 1639.

53 66.000 gld bbs: Henk Thewissen, *De (goede) ambachten van Maastricht 1135-1795. Organisatie- regulering- economische en charitatieve ambities* (Maastricht 2007) 239 verwijst hiervoor naar de Raadsverdragen

De Lenarts keek met nostalgische gevoelens terug op de regeringsperiode van de aartshertogen Albrecht en Isabella, de jaren tussen 1598 en 1621, toen het de stad financieel goed ging.⁵⁴ De opbrengsten van het passagegeld zijn een eerste indicatie voor het gestage herstel van de handel en de verbeterde conjunctuur na ongeveer 1590. De sporadisch bewaard gebleven stadsrekeningen lieten in deze periode eveneens een stijgend inkomen zien: in 1589/1590 39.000 gulden en in 1607/1608 48.000 gulden. In 1627/1628 werd meer dan 58.000 gulden ontvangen vooral uit de wijnaccijns en de heffing op mout en koren.⁵⁵

In 1632 zullen de gedeputeerden van de Staten-Generaal waarschijnlijk accijnzen in de vorm van 'gemeene middelen' naar Hollands model hebben willen invoeren. Dat was ook in 's-Hertogenbosch gebeurd. In het 'autonome' Maastricht kende men echter geen andere dan stedelijke accijnzen. De Luikse bisschop zou bovendien van elke heffing van de Brabantse stadsheer de helft willen ontvangen. Daarom werd de heffing van het passagegeld door de Raad van State op de oude voet voortgezet. Met assignaties op de opbrengst zouden de nieuwe ontvanger Johan Groulart en serviesmeester Alewijn Craijck de uitgaven van de Generaliteit in Maastricht financieren.⁵⁶ Daarnaast was in het akkoord uit 1635 over de garnizoensgrootte afgesproken dat de opbrengst van bepaalde accijnzen exclusief als fonds voor de serviesbetalingen werd bestemd, de zogenaamde 'nieuwe middelen'. De nieuwe middelen bestonden uit 1/5 van de opbrengst van de stadsaccijns op de 'mout- en coornwaage' en uit 100 procent van de impost op tabak, brandewijn, zout en zeep, en 'renne'.⁵⁷

De opbrengst viel volgens een afrekening in 1637 behoorlijk tegen. De stedelijke accijnzen op brandewijn, tabak, azijn, en zout brachten dat jaar 1.342 gulden op maar stegen gestaag: in 1650 naar 4.720 gulden en in 1667/1668 tot 6.600 gulden.⁵⁸ De split in de betaling van het garnizoen, voor een deel uit stadsmiddelen (de nieuwe middelen), voor het andere deel door betalingen van de Raad van State uit het passagegeld werd in 1640 weer ongedaan gemaakt. De stad kreeg de volledige beschikking over het passagegeld en de opbrengst van de nieuwe

nummer 61 dd 14 maart 1580 en 13 oktober 1583; 90.000 aan renten: Koreman, 'Pogingen tot herstel van de Maastrichtse lakennijverheid', 210.

54 Habets (red.), 'Opkomst en voortgang', 98. Wellicht vooral door het Twaalfjarig Bestand (1609-1621).

55 RHCL, Archief Indivieze raad, 20.001A, inv.nr. 711 (1589/1590), inv.nr. 712 (1607/1608), inv.nr. 713 (1626/1627), Pajmeestersrekeningen.

56 RHCL, Collectie Handschriften, 18A, inv.nr. 31, A.L. Pélerin, Deductie Bijlage Lit C Resolutie Raad van State d.d. 19 dec 1650: okt 1647-okt 1648 hele garnizoen 79620 g 13 stv, 's lands deel 45.315-13 stv, en idem 1649 61332-18-10 's Lands deel 35735-5-5; conclusie stadsdeel uit de nieuwe middelen, 's lands deel uit het passagegeld.

57 'Renne': belasting op door leerlooiers gebruikte eikenschors (run of eek).

58 RHCL, Archief Indivieze raad, 20.001A, inv.nr. 574 (1635/1636), inv.nr. 575 (1667/1668), Rekening nieuwe imposten.

Afgemeerde vrachtschepen op de Maas langs het Bat in Maastricht. Tekening: J. de Beijer, 1750. Bron: J.G.J. Koreman, *Geteeckent tot Maestricht* (Maastricht 1981).

middelen en betaalde hieruit het hele garnizoen. Hendrick van den Broeck, sedert 1637 al serviesmeester en ontvanger der nieuwe middelen, werd nu ook ontvanger van het passagegeld. Zijn rekening werd elk jaar aan de Raad van State ter goedkeuring voorgelegd, na door vier stedelijke gedeputeerden te zijn afgehoord. De bezwaren van de bisschop van Luik werden afgekocht. Hij ontving, zeer tegen de zin van de Raad van State, voortaan 9.000 guldens per jaar.

De vrede van Munster was op 30 januari 1648 nauwelijks getekend of de Staten van Holland stelden voor om het passagegeld te Maastricht volledig af te schaffen, met het oog op de belangen van de Maashandel en de stad Dordrecht.⁵⁹ Holland wilde bovendien de betaling van serviesgeld in vredestijd stoppen en de legersterkte verminderen. Het kwam tot een halvering van de tarieven voor het servies uit 1595 (zie tabel 1) en tot een afdanking van een groot deel van het leger. Dat schiep financiële ruimte waardoor in 1650 het waterlicent op de Maas voor het laatst is ingevorderd. Het lukte de Republiek niet om Brussel, met verwijzing

59 RAD, Archief Gemene Maashandelaars, 115, inv.nr. 486, Maastrichtse waterlicent *Advys ende consideratien etc.* door de Nicolaes Ruysch, pensionaris Dordrecht, 1640-1650.

naar de bepalingen in het vredesakkoord, ook te laten stoppen met de heffingen op de Maas in Navagne en Roermond. De stad ontving als compensatie voor het verlies van het passagegeld vanaf 1650 een jaarlijkse subsidie van 12.000 gulden hollands, of 19.200 gulden maastrichts, in principe voor een periode van vier jaar.⁶⁰ De uitbetaling bleef vaak achterwege zodat de stad het 'logies en servies' voor het hele garnizoen moest financieren. Slecht ging het de stad in die periode niet volgens De Lenarts. Hij tekende op dat de nieuwe middelen in 1658 overschotten voor de stadskas opleverden.⁶¹ De eerste steen voor het nieuwe stadhuis, gelegd in 1659, met bouwkosten van 205.000 guldens, evenals de start van de reparatie van de eerste boog van de Maasbrug in 1662, weerspiegelden de goede gang van zaken.

De stadsrekeningen⁶²

De stadsrekeningen zouden ons meer inzicht kunnen verschaffen in de financiële positie van de stad en haar relatie tot het garnizoen en de beide stadsheren. Enigszins volledige reeksen van stads- of 'pajmeesters'rekeningen zijn er echter alleen vanaf 1723. Over de zeventiende eeuw bleven slechts zeven exemplaren bewaard.⁶³ Naast de pajmeestersrekeningen kende Maastricht na 1632 een separate afrekening van de kosten voor het garnizoen, waarvoor de ontvanger van de nieuwe middelen tevens als serviesmeester werd aangesteld. Deze rekening kende verder een gedetailleerde specificatie van de serviesbetalingen per compagnie, regiment of legeronderdeel evenals van de kosten van de 'militaire logeeringe' in de barakken. Van deze rekeningen zijn slechts negen stuks bewaard uit de zeventiende eeuw.⁶⁴ De bewaard gebleven stadsrekeningen en de rekeningen der nieuwe middelen zijn in historisch onderzoek nog weinig geëxploreerd. De enige uitzondering is de Nijmeegse doctoraalscriptie van wijlen J.H. Bisschops uit 1968. Ondanks deze beperkingen is een reconstructie op hoofdlijnen van de stadsinkomsten en uitgaven over de periode 1680 tot 1795 mogelijk.⁶⁵

60 Daarna om de 4 tot 6 jaar verhogingen of verminderingen in functie van de garnizoensomvang en onderhandelingen.

61 Habets (red.), 'Opkomst en voortgang' (deel 2) 20. Res Com Dec 27-8-1658.

62 Meer details over de Maastrichtse stadsrekeningen in mijn onderzoeksverslag op: https://www.academia.edu/36536966/Stadsrekeningen_Maastricht_1680-1794

63 RHCL, Archief Indivieze raad, 20.001A, inv.nrs 711-785, Pajmeestersrekeningen (1591-1794) daarin: rekeningen afgesloten fini 1500; 1591, 1608, 1627, 1647, 1685, 1689. Verder 1709 t/m 1711 en 1713.

64 RHCL, Archief Indivieze raad, 20.001A, inv.nrs 631-662, Serviesgelden; inv.nrs 664-697, Rekeningen militaire logeeringe; inv.nrs 574-628, Rekeningen Nieuwe Middelen, Oudste uit 1636, zes uit 1668 t/m 1689, 12 uit 1698 t/m 1714; na 1727 met grote hiaten.

65 J.H. Bisschops, Maastricht 1680-1725. Een sociaal economische verkenning. Ongepubliceerde doctoraalscriptie Radboud Universiteit Nijmegen (1968). In deze doctoraalscriptie voor de vakgroep geschiedenis beschrijft Bisschops de stedelijke financiën, het garnizoen, en de ontwikkeling van lonen en prijzen in de onderzochte periode.

In de hele periode stegen de gewone of 'ordinaris' belastinginkomsten gestaag. Het stadsinkomen in 1670 was ongeveer 150.000 gulden licht en bereikte in 1690 de 200.000 gulden. Tegen het einde van het tijdperk van het Ancien Régime liep het op tot bijna 300.000 gulden per jaar. Naast de trendmatige stijging passeerden de inkomsten in de 'crisis'jaren 1703, 1747 en 1790 incidenteel de 300.000 gulden per jaar (zie grafiek 1). Van dit inkomen was de belangrijkste component de heffing op de waag over het gewicht van de verhandelde mout en over de granen voor brood en veevoer. Bij brouwers en bakkers werd bijna de helft van het stedelijk inkomen opgehaald. Aan de nieuwe middelen werden toegerekend een vijfde van de mout en coornwaage, en de accijnzen op brandewijn, tabak, zout, zeep, en renne, samen 42 procent van het jaarlijkse stadsinkomen.⁶⁶ Buiten een tariefstijging in 1693 van 12,5 procent zijn de tarieven niet gewijzigd. De opbrengst van deze belasting is een directe afspiegeling van de consumptie. Ook de andere belastingen op wijn, brandewijn, tabak, zout en zeep, de slacht of vee accijns en vanaf 1724 op thee en koffie drukten op het verbruik. Hoe hoger de consumptie, hoe hoger het stedelijk inkomen. Diverse kleinere meest zeer oude heffingen en tolinkomsten belastten de handel en verkeer. Aangezien 60 procent van de opbrengst van de 'mout en coornwaage' aan de bieraccijns viel toe te rekenen, is duidelijk dat vooral de vloeibare consumptie van de inwoners de stadskas op de been hield!⁶⁷ Binnen de opbrengst zijn verschuivingen zichtbaar door veranderingen in de drinkgewoontes, zoals de toename van de brandewijnaccijns en die op koffie en thee, in 1727 geïntroduceerd ter financiering van de barakkenbouw, en de afname van de mout/bier accijns.⁶⁸

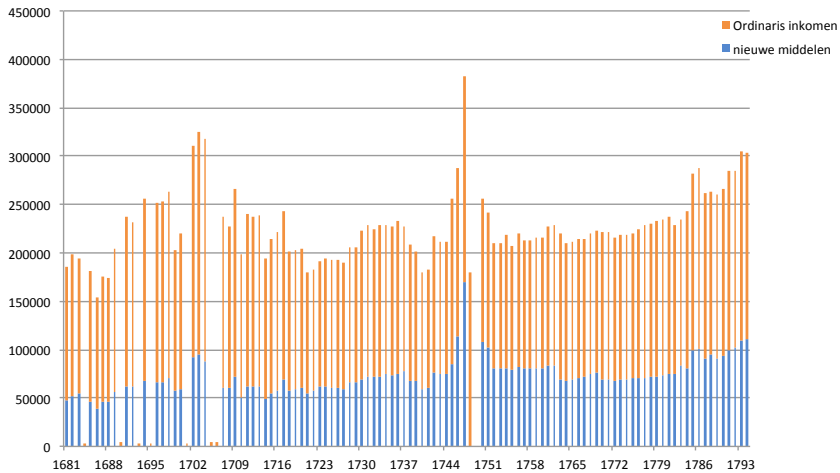
De invoering van nieuwe belastingen was zeer beperkt. In 1730 werd een belasting op het slachten ingevoerd. De jaarlijkse opbrengst van 11.000 gulden uit de verpachting aan het slagersambacht was bestemd voor de aflossing van de schulden ontstaan in de voorgaande periode (Spaanse Successie Oorlog). In 1740 verhinderde een nieuwe oorlog de verdere aflossing. Tussen 1750 en 1762 werd een heffing van 5 procent op de huurwaarde van huizen geheven ten bate van de rekening der nieuwe middelen. In 1745 tenslotte werd voor het eerst een eenmalige personele belasting als 'quotisatie op de burgerij' ingevoerd, met een opbrengst van 25.000 gulden. De inning van de accijnzen gebeurde door verpachting. Jaarlijks werd bij 'brandende kaars' de pacht aan de meest biedende gegund. Was de stad niet tevreden over de biedingen dan collecteerde men zelf. Dat gebeurde in de periode 1732 tot 1762 en nog een keer in 1772.

66 Inkomen Nieuwe middelen incl. uitbetaalde ordinari subsidies van Raad van State.

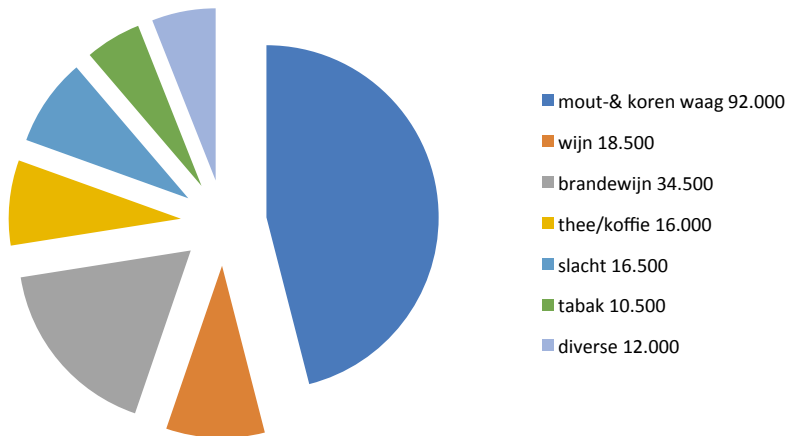
67 RHCL, Archief Indivieze raad, 20.001A, inv.nr. 566, Collecteursrekening Boijmans 1751-1752.

68 Over de afname van de bieraccijns: Ton Kappelhof, 'De stedelijke financiën van 's-Hertogenbosch en Breda onder de Republiek. Aspecten van het financieel-economisch beleid van twee steden in de periferie', *Tijdschrift voor Sociale en Economische Geschiedenis* 3 (2006) 96-117, aldaar 106-107.

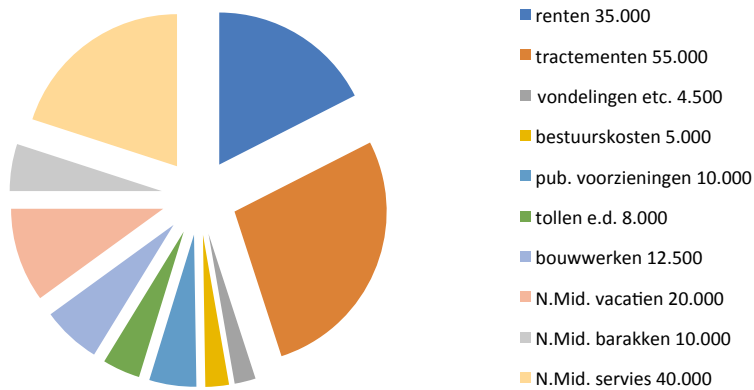
Grafiek 1. Jaarlijkse 'ordinaris' inkomen stadsrekening plus nieuwe middelen. Guldens licht, 1681-1794

Grafiek 2. Typische samenstelling van het 'ordinaris' belastinginkomen à 200.000 gulden licht

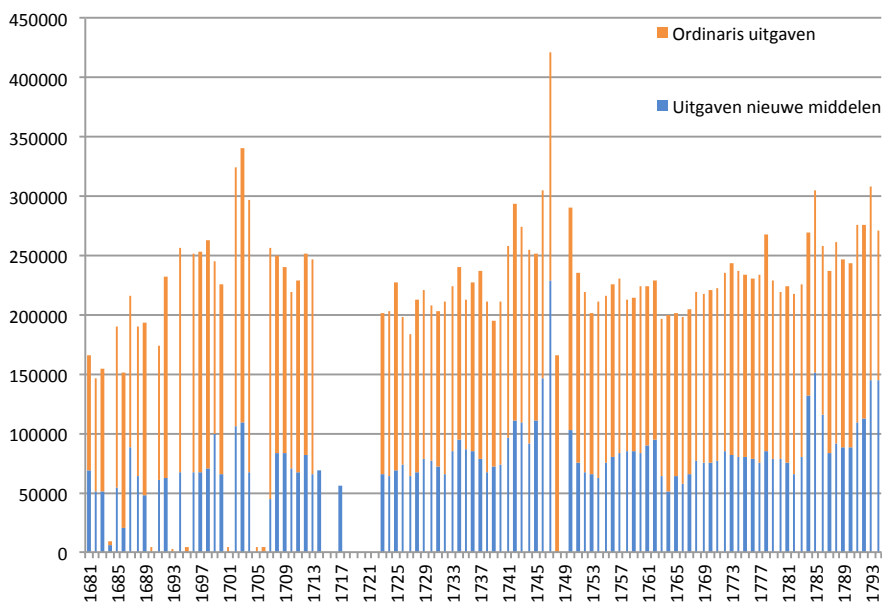
Grafiek 3. Typische samenstelling 'ordinaris' uitgaven à 200.000 gulden licht

Tabel 3. Specificatie typische 'ordinaris' uitgaven achttiende eeuw

Guldens licht	Gemiddelde ordinaris uitgaven achttiende eeuw
35.000	rente en interest, overeenkomend met een schuldenlast van meer dan 1 miljoen gulden die de stad gemiddeld in deze periode meestorde
55.000	traktementen, 'donatieven en gratificatien' voor stedelijke bestuurders en functionarissen, in de hiërarchie die liep van commissarissen-deciseurs, magistratsleden, bodes tot de schoonmaaksters van de ongeveer 24 'corps des gardes' in de stad en langs de wallen
4.500	de opvang van vondelingen en de verzorging van geesteszieken of andere behoeftige personen
5.000	kosten van het stadsbestuur: grotendeels maaltijden en wijn van de bestuurders en hun gasten, geschenken aan hoogwaardigheidsbekleders en een eveneens forse post voor papier, inkt, kantoorbenodigdheden en verder relatief bescheiden onkosten voor reiskosten, post- en bodekosten, verwarming en licht
10.000	publieke voorzieningen, exclusief onderhoud en bouwwerken, dus hoofdzakelijk de stadslantarens (onderhoud, personeel en olie) en de aannemer van de stadsreiniging (vuilniskarren)
8.000	de pacht van de Princetollen, Groote swijgende tol, de afkoop van de convoaien en licenten voor Maas-trichtse ingezetenen en incidentele uitgaven
12.500	Bouwwerken: stadsreparatie en bouwkosten
130.000	Ordinaris uitgaven pajmeestersrekening
20.000	Nieuwe Middelen: ordinaris donatieven en traktementen
40.000	Nieuwe Middelen: uitbetaalde serviesgelden incl. kosten 'corps de gardes'
10.000	Nieuwe Middelen: logeeringe in de barakken
200.000	Totaal ordinaris uitgaven pajmeesterrekening en Nieuwe Middelen

Grafiek 4. 'Ordinaris' uitgaven voor pajmeestersrekening en rekening nieuwe middelen (1681-1794)

De rekeningen van de pajmeesters en de ontvangers der nieuwe middelen waren vooral een verantwoording van de stedelijke uitgaven. Er werd in de rekening onderscheid gemaakt in de 'ordinaris' inkomen en uitgaven (typisch zo'n 200.000 gulden jaarlijks) en 'extra-ordinaris' baten en lasten. 'Ordinaris' was het inkomen uit accijnzen, cijnzen en renten en tollens en bij de uitgaven de kosten voor de traditionele uitgavencategoriën. 'Extra-ordinaris' waren meestal projectmatig, incidentele uitgaven voor grote bouwwerken, reparaties en in tijden van schaarste en duurte de aan- en verkoop van granen voor de bevolking en het garnizoen. Voor de jaren waarin gegevens voorhanden zijn, blijkt dat 200.000 gulden jaarlijks voor de ordinaris stadsuitgaven in de achttiende eeuw de ondergrens is (zie grafiek 4). De jaren aan het begin, in het midden en aan het einde van deze periode zijn, als gevolg van oorlog(-sdreiging), het kostbaarst. Als we het patroon van de uitgaven in een 'goedkoop' jaar nader bekijken, dan bedroegen de stedelijke uitgaven voor taken die traditioneel tot het werkgebied van het stadsbestuur hoorden 130.000 gulden licht (zie tabel 3) De rente over de stedelijke schuldenlast (35.000) en de personeelsuitgaven (55.000) vormden de grootste posten. Reparaties en bouwkosten bedroegen

Gezicht op het Vrijthof in Maastricht. Tekening: J. de Beijer, 1750. Bron: J.G.J. Koreman, Geteeckent tot Maastricht (Maastricht 1981).

in de achttiende eeuw jaarlijks tenminste 12.500 gulden. Deze post fluctueerde fors, afhankelijk van het aantal projecten. In 1713 werd bijvoorbeeld meer dan 50.000 gulden afgerekend, in 1733 niet meer dan 4.500 gulden. De stad moest opkomen voor alle militaire bouwwerken in de stad en een lange lijst van openbare gebouwen. De lijst bevatte alle wachtposten, van de Hoofdwacht tot de oppassershuisjes buiten de poorten, de stadspoorten met pilaren, valtrappen, balances en bruggen. Verder staan vermeld het oude en nieuwe stadhuis, het gouvernement en commandement, de scholen, het pesthuis, waaggebouwen en magazijnen, hallen, de stadsbleek met gebouwen; een manege, de ijskelder, het huis van de scherprechter. De lijst eindigt met alle barakken met hun inrichting, armenhuisjes, de 14 brandspuithuisjes met toebehoren, kades en oevers, pompen, straten en pleinen, rioleringen; de wegen buiten de poorten, de bomen op het Vrijthof en de wallen, de wandeling buiten de Onze Lieve Vrouwepoort en de Maasbrug (hoewel deze niet als zodanig in deze lijst was opgenomen).⁶⁹

69 RHCL, Archief Indivieze raad, 20.001A, inv.nr. 268, Een lijst van stadsbouwmeester De Veije uit 1793.

De met het garnizoen verbonden kosten zoals ‘logies en servies’ en bijkomende organisatorische uitgaven bedroegen in doorsnee 70.000 gulden. Ze werden uit de nieuwe middelen betaald. Omdat de omvang van het in de stad gelegerde garnizoen sterk kon variëren, wisselden deze uitgaven. Ze waren het hoogst in de wintermaanden wanneer de stad volliep met de legers die hun winterkwartieren in de stad zochten om in april weer uit te trekken. De uitgaven konden ook van jaar tot jaar verschillen, afhankelijk van de militaire bedreigingen aan de grenzen van de Republiek. In een relatief goedkoop jaar zoals 1727 was het inkomen (71.320 gulden) hoger dan de uitgaven (64.736 gulden). Het overschot was voor de stadskas.⁷⁰ In een duur jaar zoals 1742, toen troepen in de stad geconcentreerd werden, liepen de uitgaven op tot meer dan 110.000 gulden. Dan steeg het inkomen weliswaar (82.693 gulden) maar onvoldoende om de kosten te compenseren. Vervolgens moest de pajmeester te hulp schieten, meestal door leningen af te sluiten. Tenslotte waren er nog zeer bijzondere situaties, zoals 1672, 1747 en 1794 toen de stad ingesloten en belegerd werd. De uitgaven (inclusief leveranties voor rekening van de Staten-Generaal) kwamen dan boven de half miljoen gulden uit.

De ordinair uitgaven voor het garnizoen bestonden uit drie hoofdelementen: ‘ordinair donatieven en tractementen’, ‘serviesgelden’ en kosten van ‘logeeringe in de barakken’. De ‘donatieven en tractementen’ namen elk jaar een relatief vast bedrag van ongeveer 20.000 gulden uit het inkomen. Commissarissen-deciseurs, gouverneur, commandant en grootmajoor streken samen meer dan 10.000 gulden op. Het restant verdeelden de stadsbestuurders in hun functie van toezichthouder en als ‘opperfabrieken’ met de fouriers, barakkenmeester en hun personeel.⁷¹ Op de ‘rekening der servitiën’ kwamen de uitbetaalde serviesgelden maar ook de post voor de levering van kolen op de ‘corps de gardes’ van de stad, het salaris voor de serviesmeester, zijn personeel en emolumenten voor de Raad van State vanwege het afhoren van de rekening. De ‘directeur van de logeeringe’ rekende de feitelijke kosten af die te maken hadden met door de stad verzorgde verblijfplaatsen voor de huisvesting van manschappen en dieren zowel in kazernes, in huurhuizen en stallen als door inkwartiering. Deze post kon van jaar tot jaar sterk fluctueren afhankelijk van de omvang van het garnizoen en aanschaffingen, zoals bedden en keukengerie.⁷² Dat was in feite ‘in natura’ door de stad geleverd ‘servies’ dat vanaf 1734 als rekening der ‘militaire logeeringe’ ten laste van de nieuwe middelen kwam zoals de ‘fournitures en utensilien’ de verlichting (kaarsen) en de verwarming (hout,

70 Het inkomen Nieuwe Middelen is inclusief subsidie Raad van State ad 12.051 gls licht.

71 Opperfabrieken, of eerste schepen, een functie die oud burgemeesters toekwam, belast met toezicht op de stadswerken, civiel als militaire nieuwbouw, onderhoud en reparatie.

72 In 1784 rekende de fourier als kostprijs voor een complete ‘fournituur’, d.w.z. matras en toebehoren, 45 gulden licht.

kolen en turf).⁷³ Ook het maandelijks wassen van de lakens (2 stuivers per paar) alsmede de betalingen aan arbeiders en ambtenaren belast met de levering en het beheer van de inventaris werden zo verantwoord. Vertrok een regiment en was de inventaris incompleet, dan werd het ontbrekende per compagnie verrekend.⁷⁴ De bouw en het onderhoud van de barakken was eveneens een zaak van de stad. De kosten kwamen niet in de rekening der nieuwe middelen maar in de stadsrekening.

De bestedingen van het garnizoen in de stad Maastricht zijn eerder becijferd op tenminste 1,6 miljoen guldens (zie tabel 2) of 20 keer meer dan de uitgaven van de stad voor het garnizoen uit nieuwe middelen. De aankopen bij de lokale middenstand spekten via de stedelijke accijnsheffing de stadskas. Over het inkomen van de stad door dit sterke garnizoen werd nooit gerept. Er waren wel voortdurend discussies met de Raad van State en de Staten-Generaal over de onkosten van het garnizoen. De Generaliteit dreigde soms om accijnsvrije ‘militaire’ bakkers en brouwers aan te stellen om zo haar kosten te drukken. In 1743 kwam de stad door de grote omvang van het garnizoen ondanks de toename van de accijnzen toch nog 70.000 gulden tekort en moest lenen. Dit patroon herhaalde zich door de Oostenrijkse Successie oorlog in de daaropvolgende jaren. Na het vertrek van de Fransen in 1748 was de stadsschuld een half miljoen gulden groter. Dat was de schaduwzijde van de militaire betekenis die de Republiek aan de stad toekende. De gelden werden echter grotendeels in de stad en regio besteed. Ze vormden een bestedingsimpuls voor de lokale economie, waar sommigen vermogens mee verdienden.⁷⁵

‘Extra ordinaris’ lasten en leningen

Uiteraard waren de jaarlijkse stadsinkomsten en uitgaven niet precies gelijk aan elkaar. Bij de jaarlijkse afhoring van de stadsrekening moest de rekening sluitend zijn. Er konden geen grote onverrekenende saldi van het ene naar het andere jaar worden doorgeschoven. Ook het ‘ordinaris’ overschot of tekort werd door financiële transacties onder de ‘extra-ordinaris’ posten weggewerkt. Dat gebeurde door betalingen van de afgaande aan opkomende pajmeester en vice versa, tussen de ‘vidimeerende’ en ‘pajende’ pajmeester en vanaf 1689 ook door verrekening van

73 Tussen 1723-1732 zijn de kosten van de militaire logeeringe in de pajmeesterrekening opgenomen als betalingen aan de directeur Dirick Kerens (vanaf 1730 zijn zoon Tilman). Vanaf 1734 komen deze kosten ten laste van de ontvanger der Nieuwe middelen.

74 RHCL, Archief Indivieze raad, 20.001A, inv.nrs. 631-662, Serviesrekeningen; inv.nrs 664-697, Rekeningen logeeringe waarvan inv.nr. 675 en inv.nr. 676, Rekeningen militaire logeeringe Tilman Kerens.

75 Over de weinig geëxploreerde relatie tussen oorlogsvoering en kapitalistisch ondernemerschap: <https://doi.org/10.1080/00076791.2017.1379507> Rafael Torres-Sánchez, Pepijn Brandon en Marjolein 't Hart, 'War and economy. Rediscovering the eighteenth-century military entrepreneur', *Business History* 60 (2018) 1, 4-22.

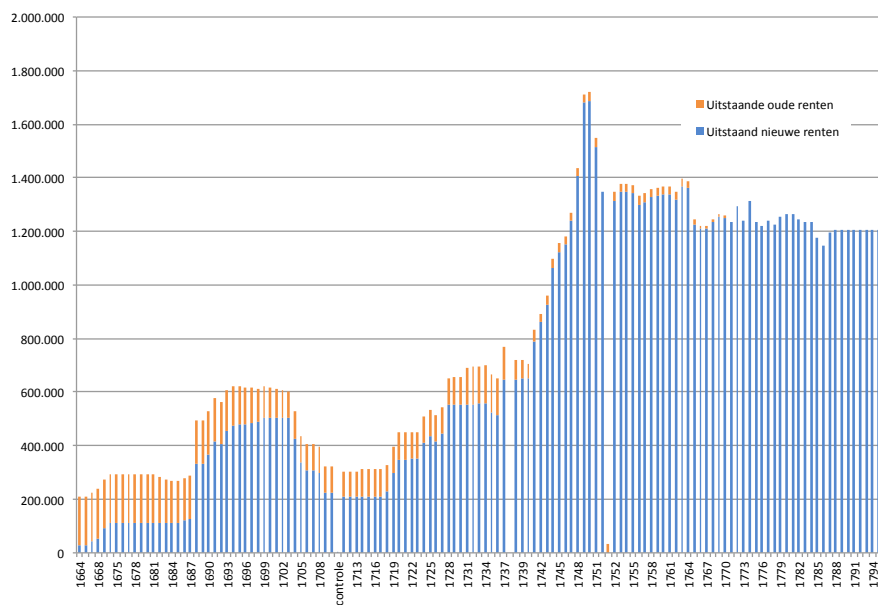
het saldo der nieuwe middelen tussen de ontvanger en de stadspajmeester.⁷⁶ Ook leningen en aflossingen werden als extra-ordinaris transacties verantwoord.

De opname van leningen in de vorm van renten was in Maastricht, zoals in vele andere oude steden, al in de middeleeuwen een gangbare praktijk die toenam met het gebruik van geld in de samenleving. De oudste leningen, later 'oude renten' genoemd, waren losrenten. De belegger kocht een eeuwigdurende uitkering en die kon alleen worden afgekocht met wederzijdse instemming tegen een door partijen overeen te komen vergoeding. Vanaf 1680 werd alleen nog geleend in obligaties, de zogenaamde 'nieuwe renten'. Daarbij was de hoofdsom vastgesteld en de jaarlijkse uitkering uitgedrukt in een overeengekomen rentepercentage. Beide partijen konden op elk moment, tegen verrekening van de hoofdsom, van de obligatie af. Het rentepercentage was in principe variabel. Bij een renteverlaging door de stad had de belegger de keuze om die te aanvaarden of afgelost te worden. Vanwege deze flexibiliteit heeft de stad in 1737 gepoogd om de 'oude renten' in 3 procent obligaties te converteren. Deze poging lukte grotendeels maar de laatste 'oude renten' verdwenen pas in 1770 uit de pajmeestersrekening. Het spreekt vanzelf dat leningen vooral in jaren met hoge uitgaven werden opgenomen ('negotiaties') als er oorlog of dreigende oorlog was met een toename van het garnizoen en dus hoge kosten voor de stad. Een vermindering van de militaire aanwezigheid leidde tot een sanering van de uitgaven en (per saldo) tot een daling van schulden door aflossing ('redempties'). Eenderde van de stadsschuld was in handen van de armentafels van de katholieke parochies, de beide weeshuizen en de protestantse diaconieën. Vooral de Armentafel van de H. Geest onderhield nauwe banden met de stadskas. Daarnaast werden obligaties grotendeels opgenomen door de stedelijke magistraten en hun familieleden, hoge militairen, Luikse investeerders en kannuniken van de beide kapittels. In totaal heeft de stad vanaf het midden van de zeventiende eeuw tot 1794 3,3 miljoen gulden geleend waarvan in 1794 nog 1,2 miljoen in de boeken stond. Rond 1680 stond er aan oude en nieuwe renten tenminste een half miljoen gulden aan stadsleningen uit, rond 1740 meer dan 800.000 gulden, in 1750 1,3 miljoen of meer dan zes keer het normale stadsinkomen en met rentekosten van bijna 20 procent van de uitgaven. De rentevoet daalde van onge-

76 De aanwezigheid van twee paymeesters was niet noodzakelijk een gevolg van de tweeherigheid van de stad, eerder een organisatorische maatregel die meer voorkwam. De twee paymeesters voerden verschillende financiële en administratieve taken uit. Zo werd te Maastricht een paymeester de 'betalende' genoemd, terwijl de andere de titel van 'vidimerende' droeg. (Van *vidimus* wij hebben gezien, toezichthoudend, bekrachtigend). Typisch voor de Maastrichtse situatie was wel dat de één van Luikse en de ander van Brabantse geboorte moest zijn. Om het jaar, ingedeeld in 26 twee wekelijkse perioden, de zogenaamde 'pajien' en lopend van 1 oktober tot 1 oktober (St. Remigiusdag), wisselden de Brabantse en Luikse pajmeester van dienst.

veer 5 procent in 1680 door een grote conversieoperatie in 1737 naar een niveau van 3 procent en nam verder af tot een niveau 2,5 procent in de jaren 1780.⁷⁷

Grafiek 5. Verloop stadsschuld in oude en nieuwe renten uitstaand jaarlijks in guldens licht, 1664-1795

Sociaal-economische gevolgen

Stadsfinanciën laten niet alleen de bestuurlijke, militaire en fiscale gevolgen zien van de opkomst van de nationale staat. Ze weerspiegelen ook de sociale en economische ontwikkeling in de stad.⁷⁸ Aangenomen wordt dat Maastricht zich maar langzaam hersteld heeft van de absolute ineenstorting van de stedelijke economie na 1550 en van de desastreuse situatie tussen 1579 en 1639. De aanwezigheid van een zeer groot garnizoen zou aan het langzame herstel van de handel bijgedragen hebben.⁷⁹

77 Stadsschulden zijn gereconstrueerd uit de pajmeestersrekeningen en diverse leggers. Leggers zie: RHCL, Archief Indivieze raad, 20.001A, inv.nrs 338-344.

78 'T Hart en Van der Heijden, 'Het geld van de stad', 18.

79 J.C.G.M. Jansen, *Landbouw en economische golfbeweging in Zuid-Limburg 1250-1800. Een analyse van de opbrengst van tienden* (Assen 1979) 90.

Gezien de ontwikkeling van de opbrengst van het passagegeld en sporadische cijfers over het stedelijk inkomen zou dit beeld vanaf het begin van de zeventiende eeuw wellicht bijgesteld kunnen worden. In een studie over 's-Hertogenbosch concludeert Hanus dat de omschakeling op transitohandel de stad er al kort na 1600 weer bovenop hielp. Hij onderbouwt dit onder andere door cijfers over de bevolkingsontwikkeling.⁸⁰ Voor Maastricht zou hetzelfde kunnen gelden, al zijn betrouwbare cijfers over het inwoneraantal niet voorhanden. Rond 1600 zouden er 11.000 inwoners zijn geweest, daarna volgde een geleidelijke stijging tot 26.000 omstreeks 1700. In de achttiende eeuw wordt op basis van de daling der geboortecijfers tussen 1700/1709 en 1780/1789 een bevolkingsdaling van 25.000 naar 15.000 inwoners verondersteld.⁸¹ Ook voor 's-Hertogenbosch en Breda is nagenoeg hetzelfde patroon in de geboortecijfers vastgesteld. Desondanks bleef in deze Brabantse steden de bevolkingsomvang opvallend stabiel.⁸² Vergelijkenderwijs zou Maastricht in de achttiende eeuw een burgerbevolking van ongeveer 15.000 inwoners hebben gehad. Het garnizoen met aanhang zou erbij opgeteld moeten worden, goed voor 9.000 (tijdelijke) inwoners. Dan is een inwonersaantal van 24.000 inwoners, iets meer aan het begin en iets minder naar het einde van die eeuw waarschijnlijk. Dit beeld vindt steun in de stijgende opbrengst van de stedelijke accijnzen. Hoewel de omvang van het garnizoen allesbepalend was voor de organisatie van de inkwartiering, de ruimte, de inrichting en de legeringen in de barakken, de benodigde serviesbetalingen en andere bestuurlijke voorbereidingen, is dit getal voor de meeste jaren onbekend. Afgaand op de afgerekende serviesgelden mag verondersteld worden dat de garnizoensgrootte einde zeventiende eeuw ongeveer 4.000 manschappen was. In de achttiende eeuw fluctueerde de sterkte meestal rond 6.000 manschappen (met schommelingen van +/- 2.000); exclusief hun gezinnen en dienstpersoneel waarvoor men dit getal met 50 procent mag verhogen.

De stadsrekeningen laten zien dat de financiële en economische situatie van de stad in de Staatse periode zeer solide was. Men kon volstaan met betrekkelijk

80 Jord Hanus, *Affluence and Inequality in the Low Countries: The City of 's-Hertogenbosch in the Long Sixteenth Century, 1500–1650* (Brussel/Leuven 2014) 80-81.

81 A.G.H.Kemp, 'Het verloop van de bevolkingscurve van Maastricht tot 1830', in: Wouters e.a. (red.), *Miscellanea trajectensia*, 349. Geboortecijfers herleid met een reductiecoëfficiënt van 26. Theo Engelen, 'De ontwikkeling van de bevolking 1600-1800', in: Tummers e.a. (red.), *Limburg, een geschiedenis 1500-1800*, 356 vermoedt een stabiele of licht groeiende bevolking in de regio Limburg in de achttiende eeuw.

82 Ton Kapelhof, "Schijnbare stabiliteit". *De demografische ontwikkeling van de steden 's-Hertogenbosch en Breda in de vroeg-moderne periode (1600-1800)* (z.pl. 2009) 2, 10 https://www.academia.edu/14317685/Apparent_stability_Demographic_developments_in_the_towns_of_Breda_and_s-Hertogenbosch_1600-1800 (12 januari 2018).

Soldaten voor het gebouw van de Grote Sociëteit op de noordwesthoek van het Vrijthof in Maastricht, toen nog in gebruik als officiers-sociëteit. Potloodtekening: anoniem, ca. 1800. Bron: J.G.J. Koreman, *Geteeckent tot Maestricht* (Maastricht 1981).

lage accijnzen op de consumptie en dat betekende lage kosten van levensonderhoud voor de inwoners. Men had een uitstekende toegang tot krediet waardoor de stad in noodsituaties relatief snel en goedkoop leende en de extra ordinair uitgaven, die met het garnizoen samenhangen, kon financieren. Het relatief omvangrijke garnizoen bestaande uit militairen, hun gezinnen en hun personeel hield de lokale middenstand en bestuurlijke bovenlaag aan het werk. Het stedelijk inkomen was over de jaren voldoende om de uitgaven van de stad voor inkwartiering, servies en het onderhoud van gebouwen en militaire objecten te bekostigen. Het prijskaartje van deze voorspoed was uiteraard de afhankelijkheid van het wel en wee van het Staatse garnizoen. Was het garnizoen te klein, dan kwijnde de handel. Werd het sterk vergroot dan kwam de stadsrekening in de knel. Op 23 juni 1783 vroegen de aanwonenden van de Boschstraat de magistraat om de leeggekomen Boschbarakken door een nieuwe bezetting te vullen. Het dringende verzoek is tekenend voor de transformatie die de stad in de voorbije 150 jaren had door-

gemaakt.⁸³ Of zoals tijdgenoten het zelf uitdrukten: ‘De handel in de stad bestaat grotendeels dankzij het garnizoen’, aldus schepen Van de Walle in 1680. De magistraat meldde in 1693: ‘de meeste inwoners verdienen de kost door elkaar en het garnizoen te onderhouden’. De Lenarts sprak in 1770 over ‘militaire loogeringhe een goudmijn voor de neringh’.⁸⁴

De burgers van Maastricht ondervonden aan den lijve wat het opgaan in een groter staatsverband voor de stad betekende. In bestuurlijk opzicht leerde men eerst de Spaanse, daarna de Hollandse en bij tijd en wijle de Franse heren te dienen. Hoewel het garnizoen, wellicht door nare ervaringen in het laatste kwart van de zestiende eeuw een slechte reputatie had verworven, was dit voor zover het de zeventiende eeuw aangaat onverdiend. Anti-Hollandse ressentimenten en een idealisering van het industriële verleden van de stad speelden de faam van het garnizoen parten. Onder de voogdij van beide stadsheren leefden bestuurders en burgers van de militaire bestedingen voor het garnizoen en de vesting. Dat de militaire functie van de stad op een groot deel van de stadsmiddelen beslag legde was een feit. Deze middelen werden zonder grote moeite opgebracht en vervolgens weer in eigen beheer in de stad besteed. Mooi gelegen in de lieflijke Maasvallei, omschreven bezoekers Maastricht dan ook als: ‘eene schoone en groote stad; schooner dan men algemeen wel denkt, om dat zelden iets schoons in eene vesting gevonden wordt’.⁸⁵

83 RHCL, Archief A.C. Hesselt van Dinter, 22.018, inv.nr. 5.

84 Bisschops, *Maastricht 1680-1725*, 40.

85 C.H.Clemens (1840), in: Antoine Jacobs en Harrie Leenders, *Limburg door vreemde ogen. Reisverhalen uit de 19de eeuw* (Heerlen 2017) 77.